

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

Musikforskaren Gerd Schönfelder, Kungl. Musikaliska akademien och Stasi

Petra Garberding, Ursula Geisler och Henrik Rosengren

Strax efter Berlinmurens fall och i begynnelsen av den östeuropeiska statskommunismens fall 1989 kunde *Svenska Dagbladets* läsare ta del av graverande misstankar riktade mot en av DDR:s mest framträdande musikpersonligheter, musikvetaren Gerd Schönfelder (1936–2000). Misstankarna som framfördes av tidningens musikskribent Carl-Gunnar Åhlén spillde också över på det svenska musiklivet:

Semperoperan ger bara toner ifrån sig; den östtyska oppositionen är allmänt besviken på musikernas och tonsättarnas passivitet medan författare, filmare och bildkonstnärer kämpar på barrikaderna. / Tystnaden i Semperoperans ledning är förklarlig: är man både operachef och medlem av hemliga polisen, har man lärt sig hålla tyst. / Dr. Schönfelder har säkert mycket att anförtro sin dagbok dessa dagar... (Åhlén, 1989a, s. 16)

I artikeln refererar Åhlén till den plötsliga sorti Schönfelder hade gjort i samband med ett stockholmsbesök i slutet av november 1989. Schönfelder var inbjuden till Kungl. Musikaliska akademiens (KMA) högtidsdag och skulle även åhöra en konsert på akademien. I samband med vistelsen hade han lovat *Svenska Dagbladet* en intervju, men reste plötsligt hem till DDR.¹ I sin artikel skriver Åhlén vidare att den östtyske ledaren Erich Honecker hade "två ögonstenar" i DDR:s kulturliv: Semperoperan i Dresden och Gewandhausorkestern i Leipzig. Just i dessa städer ägde 1989 stora protester mot DDR:s ledning rum och det hade gjort "reformen möjlig", enligt Åhlén. Medan Gewandhausorkesterns ledare Kurt Masur (1927–2015) aktivt deltagit i motståndet, hade det varit tyst på Semperoperan, vilket gjort motståndarna mot regimen besvikna. Gerd Schönfelder var vid denna tid ledare för Semperoperan. Citatet ovan visar att Åhlén hade en tydlig förklaring till denna tystnad: enligt honom hade Schönfelder nämligen inte bara varit chef för Semperoperan, utan även arbetat för den hemliga polisen i DDR, *Ministerium für Staatssicherheit der DDR*, ofta förkortat *Stasi*. Det var en allvarlig anklagelse. I sitt svar på Åhléns anklagelser förklarade Schönfelder sin plötsliga hemresa med att det pågick en "sammansvärjning"

¹ Vi använder oss av beteckningen DDR i stället för Östtyskland eftersom denna beteckning används i källmaterialet. Se också Almgren (2009, ss. 42–45) för en diskussion om benämningarna DDR och Östtyskland.

mot honom vid Semperoperan som han blev tvungen att reagera på. Enligt Schönfelder ville en del av orkestern avsätta honom, medan en annan del gav honom sitt stöd. Schönfelder förklarade dock aldrig tydligt vad problemen handlade om i grund och botten, och han försvarade sig inte heller mot Åhléns anklagelser om att han arbetat för den "hemliga polisen" (Schönfelder, 1989, s. 16). Åhlén tolkade detta i sitt svar till Schönfelder som en bekräftelse på att han hade rätt i sitt påstående. Han saknade en tydlig "dementi" från Schönfelder och ett klagörande av Schönfelder om dennes förhållande till partiet SED (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*) (Åhlén, 1989b, s.16). Vid denna tid var Stasis källmaterial inte tillgängligt och Åhléns bevisning förefaller ha grundats på muntliga källor. Men 1994 tog Åhlén upp ämnet på nytt. Då hade den tyske musikjournalisten Mathias Bäumel studerat Schönfelders Stasi-akt och offentliggjort att Schönfelder i flera år hade arbetat för Stasi under kodnamnet "Hans Mai". Bäumel publicerade en artikel i *Svenska Dagbladet* som Åhlén hade översatt till svenska. Enligt detta material hade "Hans Mai" använts av Stasi för att rapportera om det svenska musiklivet och KMA (Åhlén, 1994, s. 30; Bäumel, 1994, s. 30). Åhlén var i sin artikel 1994 även mycket kritisk till att svenska samarbeten med Schönfelder hade fortsatt även efter att misstankarna om dennes Stasi-samarbete hade blivit kända i Sverige (Åhlén, 1994, s. 30).

Åhléns artiklar satte fingret på en öm punkt – det svenska musiklivets kontakter med DDR. Ämnet togs visserligen upp på nytt i svenska medier 1994/1995, och då yttrade sig även personer som hade samarbetat med Schönfelder. Men en närmare undersökning av Schönfelders kontakter med det svenska musiklivet har hittills inte genomförts. Mot bakgrund av den begränsade tillgången på material från Stasi var det i början av 1990-talet svårt att få svar på frågor om det stämde att Schönfelder arbetade för den östtyska säkerhetstjänsten, vilken funktion han i så fall innehade där och vad det betydde för hans samarbete med svenska musikpersoner. I föreliggande artikel vill vi försöka ge svar på dessa frågor samt undersöka hur Schönfelder etablerade kontakt med det svenska musiklivet, vilka som var hans närmsta samarbetspartner och vilket intresse dessa personer hade för honom.²

Syftet med artikeln är att ge en djupare inblick i hur musikestetiska och musikvetenskapliga föreställningar samspelade med politik och ideologi i relationerna mellan Sverige och DDR från 1970-talet till 1990-talet genom närmare analyser av Schönfelders agerande gentemot östtyska och svenska kontaktpersoner inom musiklivet.

Artikeln inleds med en kort biografi över Schönfelder. Därefter följer beskrivningar av hans karriärutveckling och kontakter med KMA och svenska kollegor. Artikelns sista del

2 Artikeln är en del av det pågående forskningsprojektet "Mellan öst och väst: ideologi, estetik och politik i musikrelationerna Sverige-DDR 1949-1989" som genomförs av artikelförfattarna och som finansieras av Östersjöstiftelsen vid Södertörns högskola.

behandlar misstankarna mot Schönfelder som Stasi-medarbetare efter DDR:s fall 1990. I den avslutande delen kopplas analyserna samman med några reflektioner utifrån Pierre Bourdieus fältteori.

Hittills har studier om relationen mellan Sverige och DDR i första hand handlat om kontakter inom politiken och utbildningsväsendet och mer övergripande om det kulturella området (Linderoth, 2002; Almgren, 2009; Abraham, 2007). Det saknas dock studier om musikområdet. I den tyskspråkiga forskningen finns det talrika publikationer om musiklivet i DDR (se till exempel Klingberg, 1997, 2000 och 2005; Berg, Holtsträter och Mas-sow, 2007; Noeske, 2007; Noeske och Tischer, 2010; Weiss, 2014; Kelley, 2014; Spiegler, 2017), men än så länge saknas mer ingående studier om internationella kontakter och samarbeten. Vi vill ge ett bidrag till frågan om hur musik och politik samspelade inom en internationell kontext i det kalla krigets skugga.

Sverige intog på grund av sin politiska neutralitet en speciell position under kalla kriget, vilket också var betydelsefullt för de musikaliska kontakterna. Ett uttryck för detta var att DDR-myndigheterna definierade Sverige som ett "tyngdpunktsland" (*Schwerpunktsland*), ett land som DDR prioriterade i den ideologiska kampen mellan öst och väst. De östtyska myndigheterna försökte få Sverige som ett slags bundsförvant för att på så sätt lättare kunna influera andra västeuropeiska länder med sin politiska ideologi (Almgren, 2009, ss. 15 och 145–147). I centrum för DDR:s utlandsriktade kulturpolitik stod fram till 1972 kampen om politiskt erkännande samt konkurrensen med Västtyskland i kölvattnet av dess "Alleinvertretungsanspruch", det vill säga att Västtyskland ansåg sig ensam representera "Tyskland" och betraktade övriga staters upprätthållande av diplomatiska förbindelser med DDR som fientliga handlingar (Linderoth, 2002, s. 19). Musikkontakterna mellan Sverige och DDR måste också betraktas inom denna historiska kontext. Konsertresor, musikaliska utbyten och musikinstitutionella kontakter ingick i ett föränderligt, men ofta icke-transparent fält. DDR:s dolda politiska agendor blev tydligare efter att de östtyska arkiven öppnades efter 1989. Det nu tillgängliga materialet ger nya perspektiv på de svensk-östtyska relationerna.

Denna artikel bygger framför allt på material från Stasi-arkivet i Berlin, från KMA:s arkiv på Musik- och teaterbiblioteket i Stockholm och från *Svenska Dagbladet* och östtysk dagspress.

Gerd Schönfelder och Sverige

Gerd Schönfelder föddes 1936 i Köttewitz, i närheten av Dresden. Under 1950-talet studerade han vid musikkonservatoriet i Dresden och därefter vid Hochschule für Musik i Berlin och vid Humboldt-universitetet. Åren 1958–62 tillbringade han i Kina med studier vid Pekings universitet och vid musikhögskolan i samma stad. Från 1966 till 1972 var han

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

anställd som vetenskaplig assistent vid universitetet i Leipzig. 1969 disputerade han på avhandlingen *Das Yue mu ci zi und seine schlagrhythmische und formstrukturelle Gestalt*. 1972 genomförde han sin promotion B med avhandlingen *Untersuchungen zum Begriff des Neuen in der zeitgenössischen Musik: Ein Beitrag zur Bestimmung spezifischer inhaltlicher Erscheinungsformen nichtwortgebundener Musik des sozialistischen Realismus*.³ Promotion B gav forskare i DDR, som redan hade klarat av promotion A, möjlighet att få en högre akademisk grad, men motsvarade vid denna tid inte en tysk habilitation. Först från 1991 fanns möjlighet för östtyska forskare att göra om sin promotion B till en habilitation (Bleek/Mertens, 1994, ss. 70–79). Samma år gav han även ut specialstudier om Pekingoperans musik (Schönfelder, 1972). 1975 blev han utnämnd till professor i musikvetenskap (musikestetik och musikhistoria) vid Hochschule der Musik Carl Maria von Weber i Dresden. Från 1972 var han verksam vid musikhögskolan i Dresden bland annat som prorektor och från 1980 till 1984 som rektor.⁴

1984 blev Schönfelder chef för Dresdner Semperoper. Därutöver, och vid sidan om sitt akademiska arbete, hade han olika uppdrag för ett flertal musikvetenskapliga och politiska organisationer. 1961 blev han medlem i SED, 1973 i den centrala musikkommisionen inom DDR:s kulturförbund (*Kulturbund der Deutschen Demokratischen Republik*) och 1969 i DDR:s förbund för tonsättare och musikvetare (*Verband der Komponisten und Musikwissenschaftler der DDR, VKM*), där han också ingick i styrelsen.⁵ Denna inblick i Schönfelders karriär visar hur han kombinerade akademiskt arbete med politiska uppdrag.

Under 1970-talet började Schönfelder intressera sig för svensk nutida musik. Vid denna tid var han en av få tyska musikforskare som ägnade sig åt detta område. Hans första Sverigebesök ägde rum 1976 i samband med en officiell resa för VKM till Föreningen Svenska Tonsättare (FST) i Stockholm på inbjudan av FST:s dåvarande ordförande Eskil Hemberg (1938–2004). Tillsammans med Ursula Ragwitz (född 1928), chef för kulturavdelningen inom SED:s centralkommitté, inleddes kontakter med bland andra Eskil Hemberg, som enligt Schönfelders rapportering till Stasi några år senare var katalysatorn till att han började intressera sig för ny svensk musik.⁶ Hemberg kom själv att göra en viss

3 "Vorschlag des künstlerisch-wissenschaftlichen Rates der Hochschule für Musik 'Carl Maria von Weber' Dresden zur Berufung des Oberassistenten Dr. sc. phil. Gerd Schönfelder zum Hochschuldozenten für Musikwissenschaft (Musikgeschichte, Musikästhetik), 15.1.1973. BStU, MfS, BV Dresden AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 88–92.

4 "Antrag auf Ernennung des Prorektors für Lehre und Forschung der Hochschule für Musik 'Carl Maria von Weber' in Dresden, Genossen Dozent Dr. Sc. phil. Gerd Schönfelder, zum ordentlichen Professor für Musikwissenschaft (Musikästhetik und Musikgeschichte)" den 29/10 1975. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 93–94.

5 "Kurzbiografie Dr. Sc. Gerd Schönfelder den 10.10.1973." BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 56.

6 "Treffbericht" des Greif mit IM "Hans Mai" in dessen Wohnung am 21.7.84, 11.15–12.30 Uhr. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, ss. 168ff. Eskil Hemberg var med sin *Messa d'oggi* (op. 23) för blandad kör a cappella från 1972 en av de tonsättare som närmare behandlades i Schönfelders och Hans Åstrands gemen-

karriär i DDR och fick bland annat flera verk framförda på östtyska konsertscener under 1970- och 1980-talen (se bland annat *Neue Zeit*, 1976; 1977; 1978; *Neues Deutschland*, 1980). Under de kommande åren etablerade Schönfelder samarbeten med flera personer inom det svenska musiklivet, förutom med den nyss nämnde Hemberg också med tonsättaren Jan Carlstedt (1926–2004), musikadministratören och -skribenten Hans Åstrand (född 1925, KMA:s ständige sekreterare 1973–90), Johannes D. Degen (1910–1989), tonsättare och föreståndare för musiklinjen på Härnösands folkhögskola, och Per Skans (1937–2007) vid Sveriges Radio.⁷

Samarbetet med Hans Åstrand resulterade i boken *Prinzip Wahrheit, Prinzip Schönheit: Beiträge zur Ästhetik der neueren schwedischen Musik* som utkom 1984. Den tyskspråkiga boken, vars fokus är svensk nutida musik ur ett musikanalytiskt och musikestetiskt perspektiv, var resultatet av ett flerårigt samarbete mellan dessa två forskare. Vid denna tid var Gerd Schönfelder ett känt namn i svenska musikkretsar, framför allt som musikvetare och rektor för musikhögskolan i Dresden. Han stod med sina 280 sidor för merparten av boken och bidrog med analyser av nio samtida svenska tonsättares verk. Åstrand författade ett artonsidigt inledande bidrag om "Prinzip Wahrheit".

Boken publicerades av KMA och är ett tydligt uttryck för hur det östtyska och svenska musiklivet kunde flätas samman. Akademien hade sedan 1971 inte längre ansvar för Kungliga Musikhögskolan, så från och med det året handlade dess verksamhet framför allt om prisutdelningar, vetenskapliga publikationer och fonogramutgivning. Samma år som boken gavs ut, 1984, invaldes Schönfelder som ledamot i KMA.⁸

Gerd Schönfelder och Stasi

Östtyska myndigheter var särskilt angelägna om att hålla personer som arbetade inom den kulturella sektorn under kontroll. Enligt den tyske musikforskaren Daniel Zur Weihen såg de ansvariga på Stasi och inom SED en stor potentiell fara i att konst och kultur kunde "missbrukas" i syfte att påverka det "socialistiska medvetandet" på ett negativt sätt (Zur Weihen, 2005, s. 275). Därför övervakades många kulturpersoner mycket noggrant under långa perioder, bland dem Schönfelder. Bland annat undersöktes han av Stasi under 1970-talet i egenskap av resekader (se nedan) och i början av 1980-talet när Stasi övervägde att anlita honom som inofficiell medarbetare (IM).⁹ Det är sannolikt att

samma publikation *Prinzip Wahrheit, Prinzip Schönheit* (1984). Mer om denna publikation nedan.

7 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, ss. 170–171.

8 I KMA:s matrikel registreras Schönfelder som "[t]ysk musikforskare, musikadministratör, sinolog, fil. dr i Leipzig 1969, Dr phil. habil. 1972. Prorektor vid MH i Dresden 1972, professor i musikvetenskap 1976, rektor 1982. Intendent vid Semperoper i Dresden 1984–90" (Nyström och Elmquist, 1996, s. 210).

9 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 136–139, s. 187–193, ss. 198–202, s. 204–207, s. 211, s. 242, s. 245; BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 2, s. 58, s. 126; BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. III, ss. 12–15.

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

Schönfelder var medveten om sin egen övervakning, men det går idag inte att fastställa vilken kännedom han hade om detta.

Schönfelder skrev sin första Sverigerapport till Stasi i egenskap av så kallad resekamer. Han reste till Sverige och övriga Skandinavien nästan varje år och etablerade där ett stort kontaktnät. Som resekamer var han inför varje resa förpliktad att ta emot direktiv från Kulturministeriet och skicka in en rapport om hur dessa direktiv hade följts. För att få bli resekamer gällde det att man visade sig politiskt nyttig för den östtyska regimen (Hedin, 2005, s. 289). Enbart personer som ansågs vara lojala med DDR-systemet kunde bli resekamer. Innan en person blev resekamer, undersöktes den sökandes familje- och släktskapsförhållanden, förhållandena på arbetsplatsen, personens politiska hållning och kontakter i väst (Hedin, 2005, ss. 294–299).

Inom Stasi blev Schönfelder känd som en resekamer som noggrant följde de direktiv som han erhöll inför varje utlandsresa och han uppskattades för sina välskrivna, detaljerade reserapporter. I februari 1979 erhöll han permanent status som resekamer till det så kallat icke-socialistiska utlandet.¹⁰ Även hans hustru var verksam som resekamer, och hon fick därmed följa med när maken hade uppdrag i utlandet.¹¹

I Stasis arkivmaterial uppges att en "fast kontakt" med Schönfelder existerade sedan 1980-talet, och i februari 1983 blev han IMS för Stasi – en "inofficiell medarbetare" med ett specifikt ansvarsområde ("inoffizieller Mitarbeiter zur Sicherung- und Durchdringung eines Verantwortungsbereiches").¹² Den 4 februari 1983 meddelade Schönfelders Stasi-kontakt Leutnant Uwe Greif, att Schönfelder nu hade värvats som IMS och valt täcknamnet "Hans Mai". Värvingen ägde rum i Schönfelders bostad. Det finns ingen skriftlig "förpliktelseförklaring" ("Verpflichtungserklärung") i Schönfelders filer på Stasi, men Greif berättar i nämnda skrivelse att Schönfelder hade förklarat sig villig till samarbete på grund av sin politiska övertygelse.¹³ Det var vanligt att Stasis medarbetare använde sig av så kallade "värvningslegender" ("Werbungslegende"), det vill säga berättelser som skulle poängtera den aktuella personens stora betydelse för den östtyska statens säkerhet, eller en berättelse där de lyfte fram en viktig insats som den aktuella personen tidigare hade genomfört, exempelvis i egenskap av resekamer eller inom någon politisk organisation och som var till gagn för staten. I Schönfelders fall lyfte Greif fram dennes rapportering om Sveriges strävan att etablera en kärnvapenfri zon i Europa. Schönfelder

10 "Zusammenfassender Auskunftsbericht über den Reisekamer ins NSW, Schönfelder, Gerd" av Leutnant Greif den 22/2 1979. BStU, MfS BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 190–191.

11 "Zusammenfassender Auskunftsbericht über die Ehefrau des Reisekaders Schönfelder, Gerd (Begleitung des Ehemannes zu Vortragsreisen)" av Unterleutnant Ullrich den 27/3 1978. BStU, MfS BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 187–189.

12 BStU, MfS BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 374.

13 [Uwe] Greif till Bezirksverwaltung für Staatssicherheit Dresden den 4/2 1983. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 374.

hade nämnt denna strävan i en av sina reserapporter efter en Sverigeresa 1981 och detta sågs som mycket värdefull information för både Stasi och andra DDR-myndigheter. Som IMS erhöll Schönfelder bland annat uppdraget att försöka få fram information om det fanns liknande idéer i Västtyskland.¹⁴ Han erhöll uppdrag i Sverige, DDR, Västtyskland och Österrike. Hans erkända position inom musikvetenskapen och hans stora nationella och internationella nätverk skulle användas för att komma åt information om det politiska och ekonomiska läget i de nämnda staterna. Han skulle dessutom förse Stasi med information om musiklivet i Dresden.¹⁵

Det framgår av källorna i Stasi-arkivet att myndigheten var mycket angelägen om att få Schönfelder att bli IMS, framför allt på grund av hans nätverk med kollegor i det så kallade kapitalistiska utlandet. Innan han värvades observerades han grundligt i flera år av olika "inofficiella medarbetare" inom Stasi. De beskrev honom som politiskt pålitlig och mycket kunnig på det musikvetenskapliga området. Men han kritiserades också för att ibland överskatta sin egen förmåga och för att inte ha skött sin ledande funktion vid Hochschule für Musik optimalt, bland annat på grund av de talrika resorna till utlandet.¹⁶ Av hans så kallade "Vorlaufakte" (dokumentet som beskriver värvningen) framgår att Stasis medarbetare besökte honom ett flertal gånger för att värva honom.¹⁷ Det framgår tyvärr inte tydligt vilken inställning Schönfelder själv hade till ett samarbete med Stasi. Enligt beskrivningarna som Stasis medarbetare ger av honom i *Vorlaufakte* var han tveksam, men mest av praktiska och tidsmässiga skäl; han var orolig för att han inte kunde uppfylla de kommande uppdragen till belåtenhet, då han redan hade en väldigt hög arbetsbelastning och mycket långa arbetsdagar på Hochschule für Musik. Enligt Stasis egna framställningar fanns det inga problem med Schönfelders politiska övertygelse och motivation. Särskilt tydligt uttryckte Greif detta i samband med diskussioner inom Stasi om hans uppgradering till IMB (se nedan):

Bedömningen är att IM själv är intresserad av att samarbeta närmare och förtroendefullt ["vertrauensvoll"] med MfS [Ministerium für Staatssicherheit, Stasi]. Han har förstått att socialismen i DDR och även internationellt bara kan skyddas mot inre och yttre fiender genom användande av konspirativa medel och metoder, vid sidan av de andra förutsättningarna. IM företräder konsekvent politisk-ideologiska hållningar. Han är en övertygad kommunist och internationalist, vilket han inte alltid är öppen med.¹⁸

14 Ibid.

15 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1 (1983).

16 "Kurzeinschätzung zu Kulturkadern", 12/3 1982. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 202 f.

17 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 365–373 (1983).

18 [Uwe Greif] till Bezirksverwaltung für Staatssicherheit, den 13/7 1984. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 393. Tyskt original: "Es ist einzuschätzen, daß der IM selbst Interesse an einer engen und vertrauensvollen Zusammenarbeit mit dem MfS hat. Er hat erkannt, daß der Sozialismus in der DDR und auch international nur durch die Anwendung konspirativer Mittel und Methoden im Zusammenhang mit den anderen

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

Här framkommer en vanlig motivering för Stasis arbete: det ansågs helt enkelt vara nödvändigt att övervaka andra för att i tid kunna upptäcka fientlig aktivitet och skydda det egna politiska systemet mot förmenta hot. Ur SED:s perspektiv lurade "klassfienden" med sitt destruktiva inflytande överallt och behövde avslöjas och motarbetas i tid (Gieseke, 2015, s. 31). Utifrån detta perspektiv framställdes ett samarbete med Stasi som en nödvändig och "god" gärning.

"Hans Mai" beskrivs i Stasis filer som en pålitlig IMS som levererar. Därför uppgraderades han 1984 till IMB. Inofficiella medarbetare med denna beteckning skulle arbeta mer specifikt med övervakning av och försvar mot DDR:s misstänkta fiender ("inoffizieller Mitarbeiter der Abwehr mit Feindverbindung bzw. zur unmittelbaren Bearbeitung im Verdacht der Feindtätigkeit stehenden Personen", BStU, 2015, s. 43). Bland annat uppgavs här som en viktig merit att Schönfelder hade kommit med betydelsefull information om situationen vid musikhögskolan i Oslo och om uppfattningar om DDR bland olika kulturpersonligheter i Norge; han hade dessutom bidragit med viktiga upplysningar om KMA i Stockholm och om svenska musikpersoners uppfattningar om DDR – i syfte att förbereda "DDR:s kulturpolitiska aktiviteter" i Sverige.¹⁹ Dessutom hade han, som nämnts, kommit med viktig information om ett planerat svenskt initiativ att skapa en kärnvapenfri zon i Europa.²⁰ IMB "Hans Mai" skulle dock inte bara sättas in i Sverige, Västtyskland och Österrike, utan även vid Semperoperan i Dresden. Av Stasis källor framgår att Stasi var aktivt inblandat vid tillsättningen av chefspositionen vid Semperoperan för att få dit "sin" önskade kandidat Schönfelder.²¹

Schönfelders inval i KMA

Redan 1978 föreslogs Schönfelder för inval i KMA av tonsättaren Jan Carlstedt. Carlstedt berömde Schönfelders kunskaper om den tyska romantiska traditionen och om "dagens komplexa musiksamhälle med dess sociologiskt betingade gränsområden". Han beskrev också Schönfelder som en "framstående analytiker av vår tids musik" som hade lärt känna "en stor del av den svenska traditionen och den dagsaktuella repertoaren". Carlstedt lyfte dessutom fram Schönfelders "seminarier i musikalisk analys och stilbildning på högskole- och universitetsnivå".²² 1979 rekommenderade Carlstedt Schönfelder

Voraussetzungen zuverlässig vor inneren und äußeren Feinden zu schützen ist. Der IM vertritt konsequente politisch-ideologische Positionen. Er ist überzeugter Kommunist und Internationalist, was er nicht in jedem Fall offenbart."

19 "Plan zur Umregistrierung des IMS 'Hans Mai' Reg. Nr.: XII 72/83 zum IMB" av Oberleutnant Greif den 13/7 1984. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 389.

20 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 383–394 (1984).

21 Tscheutler till avdelning XX den 22/11 1984. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 408–409. Här har vi dock inte fått läsa mer detaljerade filer på grund av Stasi-arkivets sekretessregler.

22 KMA:s arkiv, Musik- och teaterbiblioteket (MTB), A 3 a, vol. 10, 1978–1979.

på nytt till inval och då föreslogs han även av Eskil Hemberg. I sin motivering beskrev Hemberg Schönfelder som "professor i musikvetenskap [vid] Carl Maria von Weber-Hochschule, Dresden, prorektor, introduktör av svensk musik i DDR via konserter, radio/TV, vetenskapliga symposier och artiklar".²³ 1984 valdes Schönfelder in som akademiens första östtyska ledamot. Då hade han föreslagits för inval av Carlstedt, Hemberg, tonsättaren Ingvar Lidholm (1921–2017), musikvetaren Bo Wallner (1923–2004) och musikvetaren och musikadministratören Gunnar Larsson (1926–2014). I sina motiveringar lyfte de bland annat fram Schönfelders engagemang för svensk musik i DDR och hans stora insats för musikvetenskapen genom publikationen *Prinzip Wahrheit, Prinzip Schönheit*. Han beskrevs dessutom som en betydelsefull musikforskare, humanist och svensk bibliograf.²⁴ Den 11 oktober 1984 valdes Schönfelder in med 24 av 44 röster.²⁵ Den 13 december deltog Schönfelder i KMA:s högtidssammanträde och blev då även formellt invald.²⁶

Röstsiffrorna vid Schönfelders inval visar att han bara fick en knapp majoritet med två röster, vilket kan uppfattas som om inte alla ville välkomna honom in i KMA. Det tog även lång tid innan han överhuvudtaget blev invald, vilket tyder på att det var en begränsad grupp ledamöter inom KMA som förde hans talan. Av det hittills undersökta materialet i KMA:s arkiv framgår inte varför vissa ledamöter eventuellt reserverade sig mot Schönfelders inval; här behövs mer forskning och eventuellt även intervjuer med tidsvittnen. Men en av dem som var emot var tonsättaren Karl-Erik Welin (1934–1992). Enligt Schönfelders egen framställning till Stasi hade Welin under två år försökt förhindra hans inval i KMA och uteblev också dagen då han slutligen blev invald.²⁷

I december 1984 fick Schönfelder ytterligare uppmärksamhet av svenska musikorganisationer då STIM tilldelade honom ett skriftställerstipendium på 15000 kr för sina insatser för att sprida kännedom om ny svensk musik i det tyska språkområdet (Eklund, 1984).

Gerd Schönfelders reseberättelser 1981

I Stasi-arkivet finns ett flertal reseberättelser av Schönfelder från hans resor till Sverige. En särskilt utförlig rapport handlar om en resa han genomförde under perioden 21 september till 16 oktober 1981. I rapporten redogör han detaljerat för sina svenska kollegors position i det svenska kulturlivet och deras politiska hållning och uppfattningar om DDR. I direktivet för resan ingick att utveckla och befästa redan existerande

23 KMA:s arkiv, MTB, A 3 a, vol. 10, 1978–1979, akad., invalshandlingar, val 13/12 1979.

24 KMA:s arkiv, MTB, KMA:s protokoll, protokoll dossier, A 3 a, vol. 21, 1984–1985.

25 KMA:s arkiv, MTB, A 1 a, KMA:s protokoll 1984–1985. Protokoll hållet i Kungl. Musikaliska akademien torsdagen den 11 oktober 1984.

26 KMA:s arkiv, MTB, A 1 a, KMA:s protokoll 1984–1985. Protokoll hållet i Kungl. Musikaliska akademien torsdagen den 13 december 1984.

27 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, ss. 290–291 (1985).

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

professionella kontakter med svenska kollegor, med målet att försöka "uppmuntra" kollegorna att bekanta sig med marxistisk-leninistisk ideologi och att uppmärksamma dem på "framgångarna för realsocialismen" ("Errungenschaften des realen Sozialismus").²⁸ I samband därmed skulle Schönfelder försöka få fram avtal för ett redan påbörjat gemensamt forskningsprojekt, där de östtyska kulturpolitikerna ville åstadkomma en nytolkning ("Neubestimmung") av den romantiska musikens roll under 1900-talet i en gemensam europeisk anda. Utöver detta skulle han även undersöka den svenska freds- och avspänningspolitiken.²⁹ Det var denna rapport som övertygade Stasi om att Schönfelder kunde vara lämplig som IMS.³⁰

I rapporten meddelar Schönfelder att synen på DDR i det svenska kulturlivet hade förändrats sedan hans senaste besök. Medan han vid de Nordiska musikdagarna i Sverige 1978 (där DDR var gästland) fortfarande upplevde ett generellt stort intresse för DDR och socialismen, fanns det nu olika grupperingar med olika åsikter om DDR, kritiska såväl som positiva. I sin rapport delar han in sina svenska kollegor i tre grupper: 1) de som fortfarande är intresserade av kontakten med DDR och ser den som nyttig och meningsfull och som en möjlighet till intellektuell utveckling ("geistige Bereicherung"), 2) de som hade hoppats på större egna fördelar genom DDR-kontakterna och vilkas förväntningar inte har uppfyllts och som nu resignerar, och 3) de som mer öppet än tidigare uttalar sig kritiskt mot DDR.³¹ Till den första gruppen räknar han Hans Åstrand, Jan Carlstedt, Ingmar Milveden (1920–2007, musikforskare vid Uppsala universitet), Erik Lundquist (född 1940, musikdirektör och organist), Eskil Hemberg, Johannes Degen, Werner Wolf Glaser (1913–2006, tonsättare och vid tiden pensionerad ledare för kommunala musikskolan i Västerås), Per Skans (Sveriges Radio), Sven-Erik Bäck (1919–1994, tonsättare) och Nils L. Wallin (1924–2002, medarbetare vid KMA och generalsekreterare för International Music Council). Till den andra gruppen räknar han Sten Andersen (Sveriges Television), Ingvar Lidholm (1921–2017, tonsättare) och Per Olaf Lundahl (1923–2008, ledare för STIM:s informationscentrum). Till den tredje gruppen räknar han Karl-Erik Welin (tonsättare och organist) och "den nya direktören för Rikskonserter" (förmodligen syftar han här på Magnus Enhörning). Tonsättaren Gunnar Bucht (född 1927) omnämns som en person

28 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 327 (1981).

29 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 327. Tyskt original: "1. Befestigung und Ausbau der bestehenden Arbeitskontakte durch die Erkundung und Nutzung neuer Möglichkeiten des Erfahrungsaustausches mit dem Ziel, die ideologische Auseinandersetzung der schwedischen Fachgenossen mit dem Ideengut des Marxismus-Leninismus, des dialektischen und historischen Materialismus und den Errungenschaften des realen Sozialismus auf ihrem Territorium in ihrem Lebens- und Wirkungsbereich anzuregen. 2. Im Zusammenhang damit Absprachen über die Weiterführung eines von den skandinavischen Ländern und Wissenschaftlern der DDR begonnenen Forschungsprojekts zur Neubestimmung der Rolle der romantischen Musik im Rahmen der Romantik des 19. Jahrhunderts als gesamteuropäische Geistesströmung; [...]".

30 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, s. 245 och ss. 327–336.

31 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 327–328.

som "plötsligt" verkar ha blivit "vänligt inställd". Musikvetaren Bo Wallners intresse för DDR tolkar Schönfelder snarare som ett personligt intresse för Schönfelders arbeten än som ett intresse för intellektuellt ("geistig") utbyte.³²

Som skäl för det vikande intresset för DDR uppger Schönfelder att de personer som har resignerat har haft förväntningar på framföranden av egna verk, vilka inte har infriats, eller att de har haft avtal med DDR-producenter på gång men att dessa inte har förverkligats. Han summerar att det går rykten i Sverige om att avtal med det östtyska tonsättarförbundet bara tjänade turistiska ändamål och inte har tagits på allvar.³³

En tolkning av denna beskrivning kan vara att det svensk-östtyska musikutbytet utifrån de omnämnda svenska kollegornas perspektiv vid denna tid var asymmetriskt på så sätt att Sverige gjorde betydligt större insatser för det östtyska musiklivet än vice versa. Enligt denna tolkning handlade missnöjet i första hand om personliga besvikelser i kontakterna med östtyska musikorganisationer och inte om kritik mot DDR:s politik. Schönfelders rapportering visar även hur han tolkar de beskrivna musikpersonernas hållning gentemot DDR ur ett politiskt-ideologiskt perspektiv och hur musikaliska och musikvetenskapliga intressen tydligt underordnas detta. Han rangordnar olika svenska aktörer utifrån deras politiska åskådning, närmare bestämt utifrån deras sympatier eller antipatier gentemot DDR. Deras musikaliska eller musikvetenskapliga kunnande spelar här en nästan obefintlig roll. Det blir tydligt att tilliten till DDR:s kulturpolitik och till dess proklamerade intresse för musikutbytet har avtagit i grupp 2 och 3, så som Schönfelder illustrerar det i sin rapport.

Men i samma rapport betonar han KMA:s betydelsefulla insats för hans arbete i Sverige:

[Kungl. Musikaliska] Akademien har gett mig största uppmärksamhet, hjälpsamhet och rentav kollegialitet. Jag fick låna en komfortabel lägenhet med de bästa arbetsmöjligheter och en tjänstebil som jag fick köra själv, men som jag inte har använt särskilt ofta på grund av de talrika arbetsuppgifterna.³⁴

En höjdpunkt på resan var, enligt Schönfelders rapport, hans föredrag på KMA den 8 oktober 1981. Föredraget hölls med anledning av årsdagen för DDR:s grundande och Schönfelder fick tillfälle att utförligt berätta om DDR:s kultur och konst i koppling till inrikespolitiken och den internationella politiken. I sin rapport lyfter han fram att flera av hans svenska kollegor började förstå att kultur och politik "uppenbarligen" hängde sam-

32 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 327–328 (1981).

33 Ibid.

34 A.a., s. 330. Tyskt original: "Mir selbst gegenüber hat die Akademie ein Höchstmaß an Aufmerksamkeit, Entgegenkommen und geradezu Kollegialität entgegengebracht. Mir wurde eine komfortable Wohnung mit besten Arbeitsmöglichkeiten bereitgestellt und ein Selbstfahr-Dienstwagen, den ich allerdings unter der Fülle der Aufgaben nur wenig genutzt habe."

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

man som en naturens lag i DDR. Att få de svenska kollegerna att inse detta förhållande var ett av Schönfelders självvalda mål under resan. Enligt honom var syftet att motverka den "offentliga åsiktsmanipulationen" i Sverige, som "diskrediterade" kultur- och konstpolitiken i DDR genom att sprida uppfattningen att den dikterades av "partiet".³⁵

Sannolikt var Schönfelders uppgift i Sverige i första hand att verka för den utlandsriktade kulturpolitiken, medan hans vetenskapliga gärning underordnades detta mål. Musik, musikvetenskap och politisk ideologi skulle kopplas samman på ett sätt som skulle gynna DDR:s politiska propaganda, men inte öppet, utan i det fördolda. Birgitta Almgren beskriver förhållningssättet träffande med att det skulle skapas förtroende "genom att politiska åsikter" skulle "kamoufleras" (Almgren, 2009, s. 206). Enligt den östtyska underrättelseverksamheten kunde politiska samtal upplevas som besvärliga av vissa svenskar, och därför skulle den politiska påverkan ske under ytan. Medarbetare på Stasi fick exempelvis lära sig systematiska strategier för att skapa personliga kontakter med "nyckelpersoner", och de tränades i en viss argumentationsteknik för att skapa en positiv bild av DDR och för att slippa svara på besvärliga frågor (ibid.). Schönfelders rapporter till Stasi är ett tydligt exempel på ett resultat av denna träning.

En Volvo som symbol för uppskattning

1981 ville KMA uppenbarligen visa sin uppskattning för Schönfelders arbete genom att ge honom en Volvo – just den bil som han brukade få låna under sina vistelser i Sverige. Enligt en skrivelse från Hans Åstrand, författad på tyska och svenska, där han ber "de ansvariga myndigheterna" att respektera KMA:s beslut, skulle bilen vara en gåva från KMA till Schönfelder för hans stora och viktiga insatser för akademien, i form av föredrag, diskussioner, vetenskaplig rådgivning och deltagande i konferenser, insatser vilka hade blivit allt svårare att mäta i pengar.³⁶ I en skrivelse från den regionala förvaltningen i Dresden till Stasi framgår att en annan anledning till att Schönfelder erhöll bilen var att hans egen bil hade förstörts i en olycka och inte längre kunde användas. När han berättade detta för sina svenska "värdar", beslöt de att skänka honom Volvon som en belöning för hans insatser för KMA. Gåvan skedde i den svenske kungens namn.³⁷ I ett brev till DDR:s tullmyndigheter några månader senare skrev Schönfelder att han "av politiska

35 A.a., s. 330. Tyskt original: "Mehrere meiner schwedischen Kollegen sagten mir im Verlaufe von Gesprächen, daß sie neben der Kenntnis einer Fülle von Fakten und Besonderheiten dieser Entwicklung vor allem begreifen würden, daß Kultur und Kunst bei uns offenbar gesetzmäßig mit Politik zusammenhängen. Sie zu dieser Erkenntnis zu führen, bildete eines meiner selbstgestellten Ziele, weil die öffentliche Meinungsmanipulation nichts unterläßt, um die Kultur- und Kunstpolitik als durch 'die Partei' reglementiert zu diskreditieren."

36 Hans Åstrand den 13/10 1981. KMA:s arkiv, Statens Musik- och teaterbibliotek (SMB). Sekreterarens allmänna korrespondens, E 5 a, vol. 9.

37 Inspektör Köhler till regionförvaltningen Dresden den 23/10 1981. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 198–201.

skäl" inte kunde tacka nej till denna bil och han tackade den östtyska tullen för en smidig hantering vid införseln av bilen till DDR. Här syftade Schönfelder förmodligen på att han inte ville göra sina svenska kollegor och den svenska offentligheten besvikna genom att tacka nej till bilen. Schönfelder berättade, enligt inspektör Köhler vid regionförvaltningen i Dresden, att han hade accepterat bilen på tillrådan av den östtyske ambassadören i Sverige, Wolfgang Kiesewetter. Kiesewetter hade talat om för honom att det kunde uppfattas som en förolämpning av den svenske kungen om Schönfelder inte tog emot bilen.³⁸

Gerd Schönfelder som "Hans Mai"

Materialet i Stasis arkiv visar hur Schönfelder kombinerade sitt musikvetenskapliga arbete i Sverige med det ideologiskt-politiska uppdraget. Förmodligen var det denna förmåga som gjorde honom särskilt lämpad att rapportera om det svenska musikkivet för Stasi. Ett exempel på Schönfelders rapportering är en resa som han genomförde från den 23 juli till den 19 augusti 1984, bara några månader innan han skulle bli invald som ledamot i KMA. Från Stasi erhöll han i egenskap av IMB "Hans Mai" omfattande direktiv. Stasi ville få mer information om de aktuella politiska förhållandena, om Sveriges relation och inställning till USA, om Olof Palmes roll i politiken och om hur Sveriges planer såg ut för framtida samarbeten med DDR. "Hans Mai" skulle dessutom försöka ta kontakt med kungliga och statliga organ i Sverige och delta så mycket som möjligt i KMA:s möten för att försöka ta reda på "progressiva och fiendliga målsättningar" ("progressive und feindliche Zielstellungen") samt försöka undersöka uppkomsten av dessa.³⁹ Kort före avresan inlämnade Schönfelder till Stasi en redogörelse för sina förbindelser med Sverige och det svenska musikkivet. Där betonade han att han vid alla möten, inbjudningar och samtal lägger största vikt vid att svenskarna i honom ska se "en vanlig DDR-medborgare" som ägnar sig åt sina intressen av rent personliga och vetenskapliga skäl.⁴⁰

Vid ett hemligt möte efter hemkomsten redogjorde "Hans Mai" ingående för situationen i Sverige för sin Stasi-kontakt Greif. "Mai" berättade att han i Sverige hade kontakt med "i regel inflytelserika, opinionsbildande ['meinungsbildende']" personer i det svenska kulturlivet, i de svenska medierna, framför allt inom radio och TV, och inom den svenska ekonomin och vetenskapen.⁴¹ Han betonade att de hade berättat för honom att DDR inte syntes i pressen eller i den svenska offentligheten överlag, och att deras åsikter kom

38 Gerd Schönfelder till DDR:s tullmyndigheter den 9/3 1982. BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, I, vol. 1, ss. 198-199 och s. 356.

39 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 174 (1984).

40 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 172 (1984). Tyskt original: "Ich lege bei allen Begegnungen, Einladungen und Gesprächen meinerseits den allergrössten Wert darauf, dass sie in mir einen gewöhnlichen DDR-Bürger sehen, der sich seinen Neigungen entsprechend aus rein persönlichen und privaten Gründen und wissenschaftlichen Interessen dieser Tätigkeit annimmt."

41 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 178 (1984).

fram i personliga samtal vid möten, promenader, båtturer, bilturer, middagar och så vidare. Det alla hade gemensamt var att de beundrade "DDR:s ekonomiska uppgång [...] utan inskränkning" ("daß das wirtschaftliche Erstarcken der DDR uneingeschränkt übereinstimmend bewundert wird").⁴² Hans samtalspartner ansåg också att ett nära samarbete med DDR var mycket betydelsefullt för att motverka det allt starkare amerikanska inflytandet i Sverige och i Europa. De hade uppfattningen att USA var en aggressiv och hotfull stat som strävade efter världsmakt, ja att USA utgjorde det största hotet i världen. För att rädda Europa och den europeiska kulturen och för att kunna skapa en kärnvapenfri zon och "ett tredje block" (mellan USA och Sovjetunionen), var det viktigt för Sverige att samarbeta med andra länder som stod för en annan politik. "Hans Mai" nämner att Hans Åstrand och "de andra männen som jag har talat med" hade sagt till honom att de uppfattade den "humanistiska europeiska kulturen" som hotad av amerikaniseringen. Amerikanisering betydde enligt dem "upplösning och förstörelse ['Verseichtigung', 'Zersetzung'] och manipulation av masskultur enligt amerikansk förebild". "Mai" beskriver bland andra Åstrand som "totalt antiamerikanskt inställd" ("antiamerikanisch total"). Och han betonar att "alla" de som han har talat med anser att DDR håller på att utvecklas till en viktig europeisk stat att räkna med och att kontakter med DDR behövs för att skapa en viktig motpol mot amerikaniseringen i Europa.⁴³ Detta uttalande tyder på att "Hans Mai" för det mesta rörde sig i DDR-vänliga sammanhang, och det är möjligt att han hade svårt att ta sig in i DDR-kritiska kretsar eller att dessa undvek kontakten med honom.

Birgitta Almgren och historikern Nils Abraham har visat hur kulturpolitiska rapporter från Sverige till östtyska myndigheter präglades av vissa återkommande teman. Detta är även Schönfelders rapporter exempel på. Vanligt förekommande teman i sådana rapporter är, enligt Almgren, en "presentation av DDR som en fredsälskande och humanistisk modern industristat, kritik av kapitalism och avslöjande av imperialism" och "propagerande för socialism som en förutsättning för världsfred" (Almgren, 2009, s. 205). Som hon och Abraham nämner var strategierna för DDR:s utlandsriktade kulturpolitik framför allt att få kontakt med inflytelserika nyckelpersoner, att skapa förtroende och att propagera för det klassiska tyska kulturarvet (Almgren, 2009; Abraham, 2007). I sin rapport lyfter Schönfelder fram användbara nyckelpersoner i det svenska musiklivet som upplever kontakten med DDR som ett effektivt verktyg för att motverka amerikanskt inflytande och för att försöka rädda "europeisk kultur". "Humanistisk europeisk kultur" får här betydelsen av en kulturutövning som skedde i enlighet med DDR:s officiella politiska agenda –

42 Ibid.

43 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, ss. 180, 183 (1984).

och det fungerade förmodligen också som en motbild mot västeuropeiska, "kapitalistiska" kulturer.

Efter att Schönfelder hade blivit invald som ledamot i KMA hösten 1984 ökade Stasis intresse för denna institution. Det framgår tydligt av Schönfelders material i Stasi-arkivet att DDR-myndigheterna hoppades kunna locka flera nyckelpersoner inom KMA till ett nära samarbete. Inför sin resa till Sverige i december 1984, under vilken han skulle ta emot diplomaten för sitt KMA-ledamotskap, erhöll Schönfelder nya omfattande direktiv. Några av frågorna som berörde akademien var:

- Hur är den aktuella hållningen hos akademiledamöterna gentemot DDR?
- Vilka förväntningar finns på det framtida samarbetet med DDR på det kulturella området?
- Vilken roll förväntas prof. Schönfelder spela i det sammanhanget?
- Hur förhåller sig akademiledamöterna gentemot prof. Schönfelder som kommunist?
- Vilka materiella fördelar följer av invalet i den Kungliga Svenska Akademien?
- Vilka rättigheter och skyldigheter har en akademiledamot?
- Vilka mål strävar akademien efter i en nationell och internationell ram?
- Vilka finansiella medel erhåller akademien?
- Hur märks [eller hur tillvaratas] högerorienterade borgerliga krafternas intressen?
- Hur och genom vilka personer försöker man förverkliga USA:s och andra reaktionära systems intressen?
- Var kan man se utgångspunkter för intrång i de västliga säkerhetstjänsternas konspiration?
- Särskilt betydelsefull är all information i samband med utdelningen av Nobelpriset.⁴⁴

Utöver detta begärde Stasi information om det politiska och ekonomiska läget i Sverige, om det var möjligt att identifiera en högerorientering i den svenska politiken och hur länge "de opportunistiska tendenserna" i den svenska regeringens politik skulle hålla i sig. De önskade även en tydligare "personlighetsteckning" ("weitere Aufklärung des Persönlichkeitsbildes") av Hans Åstrand, Per Skans och Eskil Hemberg.⁴⁵ Av frågeställningarna att döma verkar Stasi inte ha haft någon tydlig inblick i KMA:s verksamhet, och kanske uppfattade de dess inflytande på Sveriges kulturliv som större än vad det verkligen var. De verkar även ha blandat ihop KMA med Svenska akademien.⁴⁶

44 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 249 (1984). Tyskt original: "Wie ist die aktuelle Haltung der Akademiemitglieder zur DDR? Welche Erwartungen werden an die weitere Zusammenarbeit mit der DDR auf kulturellem Gebiet gestellt? Welche Rolle ist Prof. Schönfelder dabei zugeordnet? Wie ist die Haltung der Akademiemitglieder zu Prof. Schönfelder als Kommunisten? Welche materielle Vergütungen ergeben sich aus der Einwahl in die Königliche Schwedische Akademie? Welche Rechte und Pflichten hat ein Akademiemitglied? Welche Zielstellungen verfolgt die Akademie im nationalen und internationalen Rahmen? Welche Gelder fließen der Akademie zu? Wie werden die Interessen rechtsorientierter bürgerlicher Kräfte wahrgenommen? Wie und durch welche Personen wird versucht die Interessen der USA und anderer reaktionärer Systeme durchzusetzen? Wo sind die Ansatzpunkte für das Eindringen in die Konspiration westlicher Geheimdienste erkennbar? Insbesondere sind alle Erkenntnisse im Zusammenhang mit der Vergabe von Nobelpreisen bedeutsam."

45 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 242 (1984).

46 Ibid.

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

Redan samma år som Schönfelder valdes in i KMA, kom de första svenska misstankarna om hans eventuella samarbete med Stasi. "Hans Mai" berättade i en hemlig träff med Stasi-agent Greif om sin Sverigeresa den 8 till 17 december 1984 att han på KMA av "vicepresidenten", sannolikt vice preses Claude Génétay (1917–1992), hade blivit tillfrågad om han samarbetade med den östtyska säkerhetstjänsten. Schönfelder hade "energiskt" tillbakavisat allt samarbete med Stasi och svarat "självklart ja" på frågan om han även skulle kunna bekräfta detta under ed.⁴⁷ Greif informerade i sin tur Stasi om sitt samtal med Schönfelder:

På grund av detta har IM inte fullföljt de uppgifter som ställts till honom. Han har varit mycket tillbakadragen under sitt uppehålle och har bara hälsat på sina vänner. Därvid fick han veta genom Hans Åstrand att den svenska sidan anser att den information de har tillgång till bara kan betyda att det måste finnas någon i Dresden som är mycket upprörd över IM:s nya funktion [som chef för Semperoperan] och som nu vill ge honom en dolkstöt.⁴⁸

Schönfelder fick under detta samtal även direktivet att under inga omständigheter svara på liknande frågor [om ett samarbete med Stasi] i Sverige och att han inte alls skulle tala om något som hade koppling till hans verksamhet vid operan [i Dresden]. Han fick absolut inte avslöja sin kontakt till Stasi. Han erhöll även ett nytt kodnamn, "Herbert Schön", och det bestämdes speciella telefonnummer som skulle användas i kontakterna med Stasis personal.⁴⁹ Av materialet i Stasis arkiv framgår att Schönfelder för det mesta berättade om sina Sverigeresor vid hemliga träffar med Greif eller andra Stasi-agenter. Men det finns även rapporter i arkivet som Schönfelder själv har skrivit.

Händelsen visar att det redan vid denna tid fanns misstankar om att Schönfelder inte enbart var verksam i Sverige som musikforskare utan att det även fanns andra skäl för hans regelbundna besök. Men den visar också att olika aktörer inom KMA uppfattade Schönfelder på olika sätt. Å ena sidan ansågs han vara en betydelsefull musikforskare som hade ett stort intresse för svensk musik och som tillförde den svenska musikvetenskapen värdefull kunskap. Å andra sidan fanns det en viss skepsis mot honom till följd av misstankar om att han kanske inte enbart arbetade för vetenskapen. Trots detta fortsatte KMA:s samarbete med Schönfelder ända in på 1990-talet.

När Schönfelder på KMA fick frågan om samarbete med Stasi, hade hela hans karriär kunnat raderas på en minut – om han hade svarat med ett "ja". Dessutom hade han med

47 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 249 (1984).

48 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 249 (1984). Tyskt original: "Zur Erfüllung der ihm übertragenden Aufgaben ist der IM unter diesem Gesichtspunkt nicht übergegangen. Er hat sich während seines Aufenthalts stark zurückgehalten und lediglich seine Freunde besucht. Dabei wurde ihm durch Hans Åstrand bekannt, daß die Schwedische [sic!] Seite der ihr vorliegenden Information nur die Bedeutung beimißt, daß in Dresden jemand sein muß, der über die Berufung des IM in seine neue Funktion sehr erbost ist und jetzt einen Dolchstoß gegen ihn führt."

49 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 249 (1984).

stor sannolikhet förlorat tillträdet till det svenska musiklivet. Medan det i Sverige förväntades av honom att han skulle skilja musikvetenskap och politisk ideologi åt, förväntades det i DDR att han tydligt skulle knyta dessa samman och vara lojal mot sin uppdragsgivare Stasi. Genom att ljuga för frågeställaren, räddade Schönfelder sin karriär.

Eftersom "Hans Mai" vid sitt möte med Greif i december 1984 inte hann svara på de frågor som Stasi hade ställt till honom inför Sverigeresan, fick han svara med en skriftlig rapport. I rapporten upplyser han Stasi detaljerat om inreseformaliteterna – som han bedömde som väldigt enkla – och berättar att han blir mycket vänligt och "korrekt" bemött på KMA.⁵⁰ Han är förvånad över att han som utländsk ledamot får rösta. Vidare redogör han för den materiella ersättningen för ledamotskapet i KMA och nämner att han inte får någon ekonomisk ersättning, men att KMA betalar för två årliga resor till Stockholm och en dagersättning för hans omkostnader. Dessutom har han tillgång till en lägenhet i Stockholm.⁵¹ Vidare berättar han följande om KMA:

Akademiens mål är att hålla de kulturella värdena högt och framför allt att utveckla ett väldigt brett arbetssätt för att höja de kulturella behoven och den kulturella nivån hos befolkningen. På så sätt vill man förlama amerikaniseringen i Europa. Via relationerna med oss förenas vi i en gemensam strävan efter detta, det har han sagt klart och tydligt. Olika saker som vi [i DDR] har gjort övertas av dem [svenskarna], som t. ex. musik för barn, arbete med barn i klassrummet ["Kinderklassenarbeit"], för att redan från början genom uppfostran styra människorna mot en kulturellt hög nivå.

Det är alltid mycket svårt att varsebli de högerorienterade krafterna, eftersom de inte brukar exponera sig. När man är i deras hem, talar de illa om varandra och när de sitter mittemot varandra vid en bankett, säger de de trevligaste saker. Partiprincipen är alltså inte som i Västtyskland. Att urskilja högerkrafter är mycket svårt, men de finns. De exponerar sig som denne Weilin [sic!], Karl-Erik, som offentligt har tagit ställning mot DDR med dessa idiotiska insinuationer om brist på frihet, mänsklighet o. s. v. Han är också ledamot i Akademien och höll sig borta dagen då jag invaldes. Han var också en av dem som i två år talade emot det. Men han var också en av dem som DDR har gett en internationell karriär.

Han var en av de organister som kom till DDR och spelade vid stora musikfestspel som Händelfestspelen [Händel-Festspiele Halle], Musikdagarna [troligen DDR-Musiktage], vid Biennaler [troligen Musik-Biennale Berlin] o. s. v. Nu kommer han inte hit mer, det har jag redan gjort klart med Künstleragentur. Just denna människa har i flera år utnyttjat möjligheten att bedriva propaganda under ytan.⁵²

50 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 289 (1985).

51 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, ss. 289–291 (1985).

52 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, ss. 290–291 (1985). Tyskt original: "Ziel der Akademie ist, die kulturellen Werte hoch zu halten und vor allen Dingen eine ungeheure Breitenarbeit zu entwickeln, um die kulturellen Bedürfnisse und das kulturelle Niveau der Bevölkerung zu heben und mit der Hebung dieses Niveaus im Grunde genommen die Amerikanisierung Europas zu paralisieren. Es sind klare Bündnisbeziehungen, die sie zu uns hinweisen, das hat er mir ganz klar gesagt. Verschiedene Dinge, die wir hier gemacht haben, werden z.B. von ihnen übernommen wie Musik für Kinder, Kinderklassenarbeit, um den Menschen gleich von vornherein in der Erziehung auf ein kulturell hohes Niveau hinzulenken."

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

I denna beskrivning framställs KMA som en institution som med DDR:s hjälp vill höja den kulturella nivån i Sverige och på så sätt motverka amerikanisering i det svenska samhället och även i övriga Europa. Inspiration har enligt "Mai" hämtats från DDR och det har också haft betydelse inom musikpedagogiken där barnen ska kunna styras mot en "kulturellt hög nivå". "Kinderklassenarbeit" kan här tolkas på två sätt: som arbete med barn i klassrummet, och som en strävan att tidigt skapa ett klassmedvetande hos barnen. Intressant är här också att "Mai" huvudsakligen verkar referera till en viss person inom KMA som han benämner med "han", men som han inte namnger. Den senare delen i citatet tyder på att "Mai" verkade röra sig mest i DDR-vänliga kretsar, eftersom han har svårt att identifiera "högerkrafterna". Det framgår också att det talas på olika sätt i KMA:s offentlighet, till exempel vid banketter, och hemma hos ledamöterna, vilket gör det svårt för "Mai" att placera ledamöterna politiskt. Senare i sin rapport nämner "Mai" att han hade fått veta att han först nu hade kunnat väljas in i KMA, något som varit omöjligt ett år tidigare då "högerkrafterna" dominerat i akademien.⁵³ Karl-Erik Welin identifieras av "Mai" som en tydlig fiende eftersom denne hade kritiserat DDR. "Mai":s rapport visar tydligt vilka konsekvenser hans agerande och redogörelser kunde få: Welins karriär i DDR satte han stopp för. Men denna beskrivning kan också förstås som ett försök att åtminstone visa upp en "högerkraft" inför Stasi, när många andra personer var svåra att positionera. Som IMB för Stasi var hans uppgift att identifiera DDR:s fiender, så att Stasi kunde "eliminera" dem på olika sätt. När det gällde utländska artister, var den enkla lösningen att inte längre låta dem resa in i landet – så skedde i Welins fall. Künstleragenturs monopol på att organisera svenska artisters turnéer i DDR underlättade blockaden mot en artist som "Mai" definierat som en farlig propagandist.

I samtal med svenska och tyska tidsvittnen framgår att Schönfelder uppfattades som en mycket kunnig musikforskare och en mycket intelligent person – men också att han ansågs vara vetenskapligt och politiskt svårplacerad. Bland hans östtyska kollegor fanns det visserligen misstankar om att Schönfelder arbetade för Stasi, men man var inte helt

Die Interessen der rechtsorientierten Kräfte wahrzunehmen, ist immer sehr schwierig, weil die sich nie so exponieren. Wenn man in deren Wohnung ist, dann machen sie sich gegenseitig schlecht und wenn man sich dann am Bankett gegenüber sitzt, dann sagen sie sich die schönsten und liebenswürdigsten Sachen. Dort ist also das Parteienprinzip nicht so wie in der BRD. Rechtskräfte zu erkennen, ist sehr schwierig, aber es gibt welche. Sie exponieren sich wie dieser Weilin, Karl-Erik, der sich öffentlich gegen die DDR gestellt hat mit diesen ganzen schwachsinnigen Unterstellungen wie Freiheit, Menschlichkeit usw. Er ist auch Mitglied der Akademie und am Tag meiner Einwahl ferngeblieben. Er war auch einer derjenigen, die zwei Jahre lang dagegen gesprochen hat. Er war aber auch einer derjenigen, denen die DDR die internationale Karriere verschafft hat.

Er war einer der Orgelspieler, die in die DDR kamen und zu großen Musikfestspielen hier spielten wie Händelfestspiele, Musiktage, Biennale usw. Jetzt kommt er nicht mehr, das habe ich schon bei der Künstleragentur geklärt. Ausgerechnet dieser Mensch hat diese Möglichkeit dort genutzt, um eine unterschwellige Propaganda zu betreiben, über Jahre hinweg."

53 BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, s. 291 (1985).

säker.⁵⁴ De av Schönfelders svenska bekanta som hittills har intervjuats var visserligen förvånade över att han fick resa så pass ofta till Sverige, men de misstänkte inte något samröre med Stasi. När hans Stasi-samarbete uppdagades efter DDR-regimens fall förlorade Schönfelder sin anställning som chef för Semperoperan och blev helt utfrysad av många kollegor i det östtyska musiklivet som själva hade fått stora problem på grund av hans rapportering till Stasi.

Av det hittills undersökta arkivmaterialet att döma verkar de misstankar mot Schönfelder som fanns inom KMA 1984 inte ha följts upp närmare vid denna tid. Misstankarna aktualiserades på nytt 1989, när bland andra Carl-Gunnar Åhlén tog upp dem i *Svenska Dagbladet*.

Murens fall 1989: nya förutsättningar

Som nämndes inledningsvis offentliggjorde Åhlén i november 1989, strax efter Berlinmurens fall, uppgifter om att Schönfelder arbetat för den östtyska säkerhetspolisen. Detta tycks vara första gången saken uppmärksammades i den svenska pressen. Åhlén hade blivit lovad en intervju med Schönfelder när denne var på besök i Sverige i samband med en konsert på KMA, arrangerad av DDR:s Kulturcentrum i Stockholm, där en av Semperoperans sopraner, Kerstin Witt, skulle framträda. Mot bakgrund av turbulensen i DDR och det osäkra politiska läget var operachefen Schönfelder ett intressant intervjuobjekt. Men Schönfelder avbröt alltså hastigt sin Sverigevistelse redan innan konserten ägde rum och återvände till Dresden. Denna plötsliga återresa föranledde Åhlén att ta upp det kulturpolitiska läget i DDR och särskilt Schönfelders agerande. Åhlén menar i sin artikel att de östtyska musikerna i allmänhet och Semperoperans företrädare i synnerhet uppfattas som alltför passiva i relation till de politiska omvälvningarna i DDR. Till skillnad från författare, filmskapare och konstnärer, vilka hade stått på barrikaderna, hade musiklivets representanter varit tysta, vilket irriterat den östtyska oppositionen (Åhlén, 1989a, s. 16). Åhléns artikel är kort och uppgiften om Schönfelders medlemskap i Stasi formuleras nästan *en passant*, särskilt i relation till hur detta tas upp mer sensationsartat 1995, vilket vi återkommer till.

Den 23 december 1989 svarade Schönfelder på Åhléns artikel, dock utan att explicit kommentera anklagelserna om samröre med Stasi. Istället uppehåller han sig vid orsakerna till varför han så hastigt lämnade Sverige. Detta ska enligt honom ha berott på att en grupp "gammalstalinistiska SED-funktionärer vid operan i Dresden under ledning av min ställföreträdare prof dr Eckart Kröplin och Dietmar Uhlemann" hade "sammanslagat

54 Samtal med den svenske organisten Erik Lundkvist 2/3 2018 och med den tyska musikforskaren och musiksribentem Ingeborg Allihn (som har varit verksam i DDR i många år) 18/6 2018.

sig i en sammansvärjning mot mig". Han får plötsligt besked av dessa att återvända till Dresden för att begära avsked. Schönfelder tillägger att Kröplin och Uhlemann båda varit aktiva inom SED, möjligtvis för att stärka bilden av deras opålitlighet. Dessa båda ska enligt Schönfelder ha sökt stöd för hans avsked vid Semperoperan, men "med undantag av en grupp obetydliga solister vägrar det övertygande flertalet medarbetare att instämma. En överväldigande våg av solidaritet uppkommer". När Schönfelder återvänder till Dresden lyckas han, enligt honom själv, med utgångspunkt i personalens stöd överta ledningen. En övergångsledning tillsätts tills dess att fria val kan utlysas och den "gamla stalinistiska SED-partiorganisationen vid Semperoperan" upplöses, skriver Schönfelder (Schönfelder, 1989, s. 16). Schönfelder distanserar sig här från vad han beskriver som stalinistiska SED-medlemmar och skriver fram sig själv som en företrädare för demokrati snarare än för DDR-systemet.

Värt att notera är att han inte bemöter Åhléns anklagelser om samarbete med Stasi. Enligt Schönfelders uppgift har han fått Åhléns artikel uppläst för sig i telefon, och det finns förstås en möjlighet att uppläsaren inte läste den avslutande passusen om Stasi-samarbetet. En annan förklaring kan vara att Schönfelder ignorerade detta i sitt svar för att undvika ytterligare anklagelser. Vid denna tidpunkt var inte Stasi-akterna tillgängliga, och det var fortfarande möjligt att dölja och förneka samröre med Stasi.

Åhlén menar att Schönfelders detaljrika redogörelse för maktkampen vid Semperoperan är märklig mot bakgrund av de anklagelser Åhlén riktar mot honom. Det är ju dessa han borde bemöta! Åhlén säger sig ha bevis för sitt påstående och tolkar Schönfelders tystnad som ett icke uttalat medgivande. Han menar också att denne borde ha berört sitt eget förhållande till SED (Åhlén, 1989b, s. 16).

Åhlén påstår sig alltså ha bevis för Schönfelders samröre med Stasi, men dessa bevis är inte något han offentliggjorde i samband med ordväxlingen med Schönfelder i december 1989. En anledning kan ha varit att uppgifterna kom från muntliga källor och knappast från Stasi-akterna. Under hösten 1989 och våren 1990 omorganiserades musiklivet snabbt i DDR, när staten så småningom föll samman och regimens enorma övervakningsapparat uppdagades. De flesta som hade arbetat för Stasi under DDR-tiden avskedades från sina anställningar, så även Schönfelder. Hans karriär som chef för Semperoperan tog slut och han fick anpassa sig till en ny verklighet.

Mathias Bäumel och Stasi-akterna

1994 återkom Åhlén till anklagelserna om Schönfelders samröre med Stasi, då med stöd av den tyske musikjournalisten Mathias Bäumel. Bäumel hade gått igenom Stasi-akterna och publicerat artiklar om Schönfelders Stasi-samarbete i de lokala tidningarna *SAX*, *Das Dresdner Stadtmagazin* och *Leipziger Volkszeitung*. I en introducerande artikel med

rubriken "Stasiman favorit hos operachefen", författad av Åhlén, är det den svenska operachefen Eskil Hembergs och KMA:s dåvarande ständige sekreterare Hans Åstrands understödjande av Schönfelder som bildar den röda tråden (Åhlén, 1994a, s. 30). Åhlén refererar till ett brev som Hemberg skulle ha skrivit till dåvarande statsministern Ingvar Carlsson och där han förespråkade att Schönfelder i samband med entledigandet från Semperoperan 1990 skulle erhålla ett specifikt forskarstipendium på två år för de "banbrytande insatser" han gjort.

Åhlén menar också att Hemberg var drivande i samband med 1978 års nordiska musikdagar då representanter för DDR bjöds in som särskilda gäster av honom och Åstrand. Åhlén berör vidare Åstrands medförfattarskap med Schönfelder, det stipendium Schönfelder erhöll från STIM 1984, och invalet till KMA (ibid.). I Åhléns artiklar kritiserar dessa personers och särskilt Hembergs samröre med DDR.

En av Bäumels artiklar berörde Schönfelders kontakter med Sverige, och den översattes av Åhlén och publicerades i *Svenska Dagbladet* den 6 juni 1994. I artikeln tar Bäumel avstamp i det faktum att Schönfelder fortfarande är ordförande i Dresdens lokala Richard Wagner-sällskap och att han därigenom har tillgång till det Bäumel kallar världens största konstförening, det internationella Richard Wagner-sällskapet. Att titta och inte säga sig veta tycks vara återkommande tyska dygder, menar Bäumel, och antyder därmed Schönfelders samröre med det totalitära DDR. Även det lokala Wagner-sällskapet tillämpar denna "tyska dygd", så tillvida att de inte låtsas om Schönfelders koppling till DDR, skriver Bäumel. Enligt Bäumels tolkning av Stasi-materialet skulle Schönfelder inte bara verka "operativt" lokalt i Dresdens kultursektor utan även spionera på Sverige och Västtyskland. I Bäumels artikel framkommer också, förmodligen för första gången i den svenska offentligheten, att Schönfelder värvades som IM den 3 februari 1983 och att han då fick täcknamnet "Hans Mai". Schönfelders sambandsofficer, Uwe Greif, ska ha lovprisat hans så kallade mullvadsarbete. Förutom musikrelaterade uppgifter om enskilda svenska musikpersonligheter, musikhögskolan i Oslo och om KMA ska Schönfelder också ha lämnat information om Sveriges initiativ till en kärnvapenfri zon i Europa. Trots att Schönfelder i enlighet med ett beslut av det sachsiska universitetets "reorganisationslagar" inte längre får kalla sig professor fortsätter han använda denna titel, skriver Bäumel. Uppgiften om att Schönfelder strax före invalet i KMA fick frågan av akademiens vice preses om han arbetade för Stasi nämns också i artikeln (Bäumel, 1994, s. 30).

"Spionen Schönfelder" och försök till uppgörelser

Trots att Åhlén redan 1989 hade kommit med anklagelser om Schönfelders samröre med Stasi, skulle det dröja ända till 1995 innan en debatt uppstod i svenska medier. Startskottet var en artikelserie av journalisten Stefan Koskinen. Första artikeln i serien

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

publicerades i *Svenska Dagbladet* den 9 januari 1995 och fick tämligen stort utrymme med en plats på första sidan under rubriken "Stasiman ofta i Sverige" och med en helsida inne i tidningen under rubriken "Spionen som gick vilse i salongerna". Koskinen hade likt Bäumel läst Schönfelders akter i Stasi-arkivet och även konfronterat Schönfelder med uppgifterna om hans östtyska politiska funktion i Sverige. Koskinen presenterar Schönfelder som musikforskare och chef för Semperoperan men också felaktigt som "östtysk regissör", något Eskil Hemberg var snabb att anmärka i sitt genmäle några dagar senare (Koskinen, 1995a, s. 1; Hemberg, 1995a, s. 5). Koskinen skrev att Schönfelder var hjärnan bakom att Johann Gottlieb Naumanns opera *Gustaf Wasa* återupptogs, en opera som Koskinen för övrigt påstår blev ett rejält fiasko. Enligt vad Schönfelder rapporterade till Stasi sommaren 1984, såsom det återges i Koskinens artikel, hade han i operamaterialet "funnit ett lämpligt projekt för ett kulturellt samarbete mellan DDR och Sverige". Schönfelder ska ha uppgett att svenskarna var mycket "traditionsmedvetna" och utifrån kopplingen "Dresden-Naumann-nationaloperan Gustaf Wasa" menat att detta borgade för ett framgångsrikt samarbete. Koskinen ger en allt annat än fördelaktig karaktäristik av operan och dess framförande i Stockholm 1991. Ett planerat storstilat kultursamarbete mellan DDR och Sverige resulterade endast i två föreställningar i Sverige och en i Dresden, enligt Koskinen (Koskinen, 1995b, s. 5).⁵⁵

Men Schönfelder kom inte bara till Sverige för att sätta upp *Gustaf Wasa*, utan också för att på uppdrag av Stasi "spionera" på det svenska kultur- och musiklivet, hävdar Koskinen. Den bild som Koskinen målar upp av Schönfelder stämmer överlag med det som står att läsa i de Stasi-akter vi tagit del av och som delvis berördes av Bäumel ett halvår tidigare. Bland annat framkommer det i Koskinens artikel att Schönfelder arbetade under täcknamnet "Hans Mai" och att det i hans uppgifter ingick att samla material inte bara om kulturlivet utan om allt från "förändringar vid gränskontrollen, svenska utspel i nedrustningsfrågan till prästernas roll i samhället". De som gav Schönfelder riktlinjer för arbetet i Sverige var de två medarbetarna vid distriktsförvaltningen för statssäkerhet i Dresden, överste Tzscheutschler och major Salomo. Enligt deras instruktioner var det särskilt viktigt att Schönfelder umgicks med personer från "kulturlivet, näringslivet, försvaret och statsapparaten i Sverige". De menade enligt artikeln också att "försök att korrumpera är av utomordentlig operativ betydelse". För Schönfelder ska det inte ha varit några problem att bli "förtrolig med de välvilliga svenskarna" (ibid.).

Koskinen fortsätter med att beskriva det svenska musiklivet under 1980-talet som helt öppet och okritiskt inställt till Schönfelder. I Koskinens version välkomnades Schönfelder

55 Under säsongen 1991-92 spelades *Gustaf Wasa* fyra gånger i Stockholm och två gånger på turné. Se Kungliga Operans repertoardatabas: <<http://arkivet.operan.se/repertoar/>> [besökt 2019-06-17].

med öppna armar och han nämner likt Åhlén särskilt Eskil Hemberg och Hans Åstrand som nyckelpersoner i Schönfelders kontakter med det svenska musiklivet. Mest anmärkningsvärt är, enligt Koskinen, att Schönfelder blev invald i KMA 1984. Emellertid var det en ytterst komplicerad process i DDR att få invalet godkänt.⁵⁶

Hans Nordmark, som vid tiden för Schönfelders inval var akademiens preses, får uttala sig i artikeln och menar att det inte fanns någon som helst misstanke mot Schönfelder. För KMA ska han endast ha varit en framstående musikforskare och chef vid Semperoperan. Men uppgiften om att enstaka ledamöter i KMA anade oråd förekommer också i Koskinens artikel. Här återberättas att en ledamot ska ha tagit Schönfelder till sidan och konfronterat honom med uppgifterna om samröre med Stasi, något som Schönfelder ihärdigt ska ha förnekat. Någon information om vem denna ledamot var har enligt Koskinen inte gått att få fram, men som vi tidigare berört var denne sannolikt vice preses Génetay. Koskinen lanserar emellertid en annan teori: möjligtvis kan det ha varit Säpo som via den enskilde ledamoten försökte förhindra att Schönfelder blev invald. Koskinen säger sig också ha tagit kontakt med Säpo, som enligt honom ska ha känt till den så kallade "inflytelseagenten Hans Mai". Enligt Säpo-källan i artikeln var "inflytelseagentens uppgift" att ge "ett omänskligt land ett mänskligare ansikte, samt bygga upp förtroenden och kontakter som kan utnyttjas av säkerhetstjänsten" (Koskinen, 1995b, s. 5).

I Koskinens artikel återges uppgifter från Stasi-rapporterna om relationerna mellan DDR och Sverige och om svenska uppfattningar om DDR och dess dåvarande ledare Erich Honecker. Enligt vad Schönfelder rapporterade till sin uppdragsgivare Stasi skulle Honecker ha rönt "uppskattning för att inte säga stor beundran bland svenskarna" (ibid.).

Koskinen nämner i sin artikel att han också hade intervjuat Schönfelder i dennes hem i östra Tyskland, där han "nu lever ett tillbakadraget liv". Schönfelder kallade sig då (1995) "författare" och tillbakavisade alla anklagelser om att han skulle ha varit spion. När Koskinen konfronterade honom med uppgifterna ur Stasi-materialet menade han att han hade "varit avlyssnad". Hans tjänsterum på Semperoperan skulle ha varit buggat med sex mikrofoner, enligt vad Schönfelder berättade för Koskinen. Schönfelder menade att han aldrig blev kontaktad av den östtyska säkerhetstjänsten för att lämna rapporter till DDR. I själva verket skulle det ha varit Stasi-officerarna Salomo och Tzscheutschler, vilka Schönfelder sade sig vara bekant med, som sammanställt vad Schönfelder sagt till dem och dessutom lagt till egna uppgifter i rapporterna och låtit påskina att det var "Hans

56 Detta bekräftar även vår genomgång av filerna om Schönfelder i Stasiarkivet: BStU, MfS, BV Dresden, AIM 3242/90, II, vol. 1, ss. 220–221 [1984]. Av dessa filer framgår att den östtyska regimen hade förväntat sig att beskedet om Schönfelders inval i KMA först skulle meddelas och godkännas av dem, innan Schönfelder själv fick kännedom om det. Men i stället meddelade Åstrand invalet direkt till Schönfelder i ett personligt brev. Detta framgår av en tackskrivelse från Schönfelder till Åstrand den 21 oktober 1984 (KMA, SMB, Sekreterarens allmänna korrespondens, E 5 a, vol. 9).

Mai" som skrivit dem. Schönfelder hävdar att han ovetandes registrerades under detta täcknamn (ibid.).

Den Volvobil som KMA skänkte till Schönfelder skulle enligt Koskinen också ha förorsakat en del bryderi för den östtyska säkerhetstjänsten och försenat de östtyska myndigheternas godkännande av Schönfelders inval i KMA. Enligt Stasi-rapporten förekom det rykten om att Schönfelder arbetade för den svenska säkerhetstjänsten och därigenom egentligen var dubbelagent. Det saknas emellertid belägg för detta påstående. Enligt Säpo förekommer Schönfelder inte med någon egen akt i de delar av deras arkiv som finns på Riksarkivet (Jönsson, 2018). Ryktena om att Schönfelder skulle ha varit dubbelagent grundades bland annat på att Schönfelder körde omkring i en Volvo som han indirekt fått av KMA. Koskinen hävdar att Schönfelder fick låna 25 000 kronor av KMA för köpet av bilen. De arvoden Schönfelder fick för sina uppdrag åt KMA användes för att betala billånet. Enligt Eskil Hemberg gjordes också inbetalningar av enskilda akademiledamöter som bidrag till avbetalningarna (Koskinen, 1995a, s. 1). Enligt information som vi tidigare återgett från Stasi-akterna var bilen en gåva från KMA. Genom den ville KMA visa sin stora uppskattning gentemot Schönfelder.

De svenska musikpersonligheter som pekas ut av Koskinen fick också möjlighet att komma till tals i samma nummer av *Svenska Dagbladet*. Hans Åstrand menar att uppgifterna om Schönfelders Stasi-roll är falska. KMA ska inte ha sympatiserat med det östtyska politiska systemet, hävdar han. "Visst kan det ha funnits enstaka musiker som sympatiserade med denna politik, men jag gjorde det inte", citerar Koskinen Åstrand. Uppgifter i Stasi-rapporterna om att Åstrand skulle ha varit "totalt antiamerikansk" avfärdar han som floskler. "Få har rest så mycket i USA och visat sådan uppskattning som jag", menar han (Åstrand, 1995, s. 5). Såsom Åstrand refereras värjer han sig mot påståendet att samröret mellan KMA och DDR skulle ha haft politiska förtecken.

Operachefen Hemberg menade i sitt svar till Koskinen att Schönfelder inte var den ende som var inblandad i *Gustaf Wasa*-uppsättningen, såsom det framstår i Stasi-rapporten: "Även vi var huvudintressenter", uppger han och hävdar, likt Åstrand, att det inte fanns något politiskt i samarbetet mellan DDR och de svenska musikinstitutionerna. Schönfelders agerande förklarar Hemberg med det politiska klimat som rådde i öststaterna vid denna tid, utan att precisera vad han syftar på (Hemberg, 1995b, s. 5).

Slutligen svarade Per Skans i en replik i *Svenska Dagbladet*. Han menade att han förutsatte att alla öststatsmusiker han samarbetade med rapporterade till sina staters säkerhetstjänster, av tvång eller fri vilja. Därför anpassade han vad han sa till dem. Men enligt Skans var rapporterna "pajasspel" – musikerna rapporterade det som säkerhetstjänsten ville höra. Han säger sig ha haft stor nytta av Schönfelder och var därför noggrann med att inte framföra kritik (Skans, 1995, s. 5). Enligt detta referat fanns en vetskap eller

åtminstone misstanke om att de politiska förhållandena i DDR hade betydelse för kontakterna med Sverige, men man värderade det musikaliska samarbetet som så pass betydelsefullt att man bortsåg från den politiska kontexten.

Några dagar efter Koskinens artikel kom ytterligare en replik från en av de utpekade, Eskil Hemberg. Hans svar är intressant såtillvida att han inte alls bemöter påståendet att han tillsammans med Åstrand skulle ha varit "tillskyndare" av Schönfelders inträde i de svenska musiksalongerna eller att denne skulle ha vistats i Sverige med ett uttalat uppdrag för Stasi. Istället koncentrerar han sig på att rätta Koskinens felaktiga påstående att Schönfelder var operaregissör, samt tillfogar en del sakuppgifter. Sakuppgifterna rör omständigheterna kring uppförandet av *Gustaf Wasa*, där "musikforskaren Schönfelder" ska ha gjort Kungliga Teaterns företrädare, sannolikt Hemberg själv, uppmärksam på att originalmanuskriptet till operans andra akt förvarades i Sächsische Landesbibliothek i Dresden. Enligt Hemberg ska sedan tre musikforskare under åren 1988–91 ha arbetat med att framställa ett "autentiskt uppförandematerial". De tre forskarna var Semperoperans chefsdramaturg Eckart Kröplin (född 1943, i repliken felaktigt omnämnd som D. Kröplin), den i Uppsala utbildade amerikanske musikforskaren Bertil van Boer (född 1952) samt Claude Génétay. För regin stod inte Schönfelder utan den schweiziske regissören Detlev Rogge (Hemberg, 1995b, s. 14).

Koskinen menar i sitt svar till Hemberg att hans artikel, med undantag av den felaktiga uppgiften om Schönfelder som regissör, på intet sätt motsäger de uppgifter som Hemberg kommer med (Koskinen, 1995c, s. 14).

Ämnet togs upp igen i svenska medier sommaren 1996. Då kritiserade Åhlén bland andra FST och Kungliga Teatern och menade att samarbetet med DDR kom sig av den satsning som FST gjorde mot flera öststater under åren 1972–84, då Hemberg var ordförande i föreningen (Åhlén, 1996a, s. 25). Hemberg poängterade i sitt svar att syftet var att Sverige som neutralt land skulle hjälpa musiker och tonsättare från östländerna att verka på denna sida järnridån. Hemberg skriver att Nordiska komponistrådet "beslöt att ha gästspelsländer, varannan gång väst [...] varannan gång öst. Sverige tog emot DDR 1976 [korrekt årtal är 1978] och Polen besökte Danmark. Dock har ingen varit galen nog att antyda att Per Nørgård [född 1932, dansk tonsättare] för den skull skulle samarbeta med regimen i Polen!" (Hemberg, 1996, s. 17). I artikeln är det tydligt att Hemberg positionerar FST som företrädare för ett neutralt land som stod mellan öst och väst. Kontakterna med DDR skulle således inte ha handlat om att man stödde regimen eller på något sätt tog parti för den politik som fördes i DDR. Snarare ville FST verka som brobyggare mellan kalla krigets parter. Föreställningen om att Sverige försökte hålla en viss balans i sina kontakter med väst- och östeuropeiska stater har poängterats i tidigare forskning. Mot bakgrund av Sveriges politiska neutralitet ansågs det vara betydelsefullt att försöka

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

bedriva lika mycket utbyte med östeuropeiska som med västeuropeiska stater (se till exempel Almgren, 2009; Linderoth, 2002).

I sin artikel framhåller Hemberg vidare att vetenskapen om att originalmanuskriptet till en av akterna i *Gustaf Wasa* fanns på Sächsische Landesbibliothek i Dresden gjorde att Kungliga Teatern bjöd in Gerd Schönfelders chefsdramaturg Eckart Kröplin. I sin replik i samma tidningsnummer svarar Åhlén:

Slutligen något om samarbetet med Gerd Schönfelder och "sanningen". Att den svenska tonsätarföreningen genom sin dåvarande ordförande Eskil Hemberg bjöd in DDR till de Nordiska musikdagarna – inte 1976 utan 1978 – är redan preskriberat och alls inte tal om i min artikel. Vad jag återoppar är operachefen Hembergs intima samarbete med Stasis "inofficiella medarbetare med fientlig kontakt". Det påbörjades redan i Göteborg och fortsatte såväl på det officiella som privata planet och manifesterades bland annat i kammарoperan "Herr Apfelblatt [sic!] wird Künstler" med Hembergs musik till Schönfelders texter. För att inte nämna operachefens skrivelse i juni 1990 till dåvarande statsministern Ingvar Carlsson – nota bene på operans brevpapper – med en anhållan om en tvåårig forskarprofessur åt nämnde Schönfelder till tack för dennes "banbrytande forskning". Initiativet att gräva fram Gustaf Wasa kom inte från Hemberg utan planlades noga i DDR. Enligt Stasis terminologi var projektet en "legend", alltså en täckmantel för det verkliga syftet, nämligen att spionera på det svenska samhället. (Åhlén, 1996b, s. 17)

Åhléns artikel från 1989 visar tydligt att det redan då fanns misstankar om att Schönfelder arbetade för Stasi. Som tidigare nämnts, hämtade Åhlén sina uppgifter från Bäumer, som hade gått igenom Schönfelders Stasi-akt.

Den här beskrivna diskussionen i svenska medier kan tolkas som ett första försök till en bearbetning av ett problematiskt förflutet. Efter 1989 blev det uppenbart att DDR inte hade varit den framstående socialistiska och demokratiska stat som dess företrädare gärna framställt det som, och i början av 1990-talet uppdagades att den östtyska hemliga polisen förfogade över en enorm övervakningsapparat som hade sträckt sig också till Sverige och till det svenska musiklivet. Debatten mellan Åhlén, Hemberg, Åstrand och Skans är exempel på hur Sveriges musikaliska samarbete med DDR efter 1989 fick betraktas i ett nytt ljus. Samtidigt rådde en osäkerhet om källäget, då Stasis filer ännu inte var helt tillgängliga.

Analys och slutdiskussion

Bourdieu's fältteori

Ett sätt att få ett bredare perspektiv på de kontakter Schönfelder hade med det svenska musiklivet är att utgå från Pierre Bourdieus fältteori och begreppen ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital. Dessa kapital kan vidare omvandlas till symboliskt kapital genom att de legitimeras av en viss grupp av sociala aktörer. Därmed kan de utgöra en makt-

resurs (Kopal, 2015, ss. 24–25). Ekonomiskt kapital innefattar alla former av materiellt ägande som kan mätas i pengar. Kulturellt kapital finns i materiell form och i form av kulturell kompetens, kunskap och kulturella värderingar, och också som institutionaliserat kapital i form av exempelvis examensbevis (Broady, 1998, ss. 6–8). Socialt kapital handlar om en aktörs sociala nätverk, vilka kan bidra till att öka värdet på det kulturella kapitalet.

Ytterligare en kategori är det politiska kapitalet, som Bourdieu i första hand såg i Sovjetunionen men som också är tillämpligt i den östtyska kontexten, där det politiska snarare än det ekonomiska kapitalet utgjorde en viktig differentieringsprincip. Eftersom det ekonomiska kapitalet kontrollerades av staten, blev det politiska kapitalet en viktig markör för social skillnad. Genom att få tillträde till en elitgrupp i Sovjetunionen kunde en person erövra symboliskt kapital bland annat i form av prestige och materiella varor (Bourdieu, 2015, ss. 30–31). Viktigt att nämna är dessutom att en kapitalform kan konverteras till en annan. Inom det musikaliska fältet kan kulturellt kapital konverteras till ekonomiskt kapital, till exempel när en musiker eller en orkester inte bara kategoriseras som goda musiker utan även kan försörja sig på sitt musikutövande.

Relevant för vår studie är också etnologen Katarzyna Wolanik Boströms studie av högutbildade i Polen, där hon diskuterar kapitalbegreppens förändrade status i förhållande till de kommunistiska öststaternas kollaps efter 1990. Hon menar att tillhörigheten till vissa organisationer under den socialistiska tiden kunde bli en belastning efter maktskiftet och benämner det med hjälp av Bourdieus begreppsapparat som ett "negativt kapital" (Wolanik Boström, 2005, ss. 208–209).

Bourdieu's teori utgår från föreställningen om en maktkamp där aktörerna strävar efter erkännande inom ett fält. Inom fältet pågår en ständig strid om tolkningsföreträden, till exempel om vilka regler och värden som ska gälla och vilka egenskaper och förtjänster som ska premieras. Dessa strider och konstruktioner av olika fält förändras över tid. Ett fält kännetecknas även av att det finns vissa inträdeskrav till det (Broady, 1998, s. 6). Vi menar att det västerländska konstmusikaliska fältet, som svenska och östtyska musiker och musikorganisationer verkade inom, kan förstås i bourdieusk mening. I vår studie förstår vi detta som ett övergripande fält konstruerat av föreställningar om ett framstående tyskt klassiskt musikerarv och en tyskspråkig konstmusikalisk kanon vars musik komprimerades under 1600-, 1700- och 1800-talen och som kanoniserades under 1800-talet. Inom detta övergripande fält, där det alltså råder konsensus kring den tyska musiktraditionens kanoniserade status, finns också mer nationellt avgränsade delfält där det råder olika förutsättningar för hur gångbara kapitalen är.

Schönfelders sociala, kulturella och politiska kapital

Gerd Schönfelder var en central aktör inom det konstmusikaliska fältet i en sammanflätad svensk och östtysk kontext. Hans sociala kapital i form av nationsöverskridande nätverk och goda inblickar i svenska och östtyska akademiska och politiska förhållanden gav honom tillträde till det musikaliska fältet i båda länderna. Det faktum att de östtyska myndigheterna inte hade någon djupare insikt i svenska förhållanden bidrog till en större handlingsfrihet för Schönfelder. Han erövrade makt och privilegier genom sina goda kontakter till Stasi, vilket ökade hans politiska kapital i DDR. De sociala och politiska kapitalelen skapade en plattform från vilken han politiskt kunde positionera aktörer i det svenska musikfältet inför uppdragsgivaren Stasi. Stasis mål var att hitta nyckelpersoner i Sverige vilka utifrån sina strävanden att stärka samarbetet med DDR skulle kunna värvas som inofficiella medarbetare och infiltratörer.

Schönfelders symboliska kapital i relation till hans östtyska uppdragsgivare bestod i att han inspirerade sina svenska kollegor genom sina musikvetenskapliga kunskaper och uttalade uppskattning för den svenska musiken. Därigenom öppnade han också för kontakter mellan Sverige och DDR. Detta gav ett politiskt värde i DDR då aktningen för Schönfelder ökade i Sverige. Genom ökat svenskt förtroende öppnades fler dörrar för Schönfelder och DDR till de svenska musikrummen.

För Schönfelder var KMA en särskilt lämplig ingång för att fullfölja det uppdrag han hade som medarbetare för Stasi. Via KMA fick han direktkontakt med det svenska musiklivets centralgestalter. Ett antal ledande personer inom KMA var särskilt aktiva för att via Schönfelder sammanfläta det svenska och östtyska musiklivet, bland dem Hans Åstrand och Eskil Hemberg. Det var dock Jan Carlstedt som tog initiativet till att föreslå honom som ny ledamot i KMA. Även om det tycks ha funnits ett motstånd mot ökat samröre med Schönfelder hindrade detta inte att han kunde bli invald i KMA 1984 eller att han genom gåvor och stipendier uppmärksammades positivt. För de aktörer som föreslog Schönfelder som ledamot i KMA var det särskilt hans kulturella kapital i form av kunskaper om svensk musik som värdesattes, men också att han därmed fungerade som en länk i strävan att sammanfläta svenskt och östtyskt musikliv. Ett viktigt socialt kapital var Schönfelders ledande positioner i det östtyska musiklivet. Genom dessa kunde han bidra till att sprida kännedom om svensk musik i DDR – något som var attraktivt för dem som föreslog honom som ledamot i KMA.

Schönfelders politiska och musikvetenskapliga karriär gick hand i hand. Som IMS och IMB för Stasi fick han tydliga direktiv om att inhämta information, etablera nätverk i Sverige samt påverka bilden av den östtyska musikpolitiken i Sverige. Det råder inget tvivel om att han var ett redskap i den utlandsriktade DDR-politiken, något han emellertid ihärdigt förnekade när han konfronterades med uppgifterna efter 1989.

Brytpunkten 1989 och det negativa kapitalet

Hur uppfattades Schönfelders verksamhet i Sverige av de svenska representanterna för musiklivet? Här utgör 1989 en avgörande brytpunkt. Att döma av att uppbackningen inte var total i samband med att Schönfelder invaldes i KMA 1984 tycks det ha funnits en skepsis bland vissa ledamöter mot denna utnämning. Källmaterialet säger inget om vad som låg bakom motståndet; det kan ha varit uppfattningen att Schönfelder representerade en totalitär stat och därigenom bar på ett negativt politiskt kapital, men det kan också ha haft att göra med estetiska preferenser eller andra icke-politiska grunder. Det fanns dock redan då misstankar om samröre med Stasi, vilket visas av att en högt uppsatt KMA-ledamot, sannolikt Génom, frågade honom om just detta.

Det var emellertid först i samband med murens fall hösten 1989 som anklagelserna om Stasi-samröre lyftes i offentligheten, och då av Åhlén. Det symboliska kapital som Schönfelder tidigare besatt, i form av att han företrädde en nation vars kulturpolitik och kulturinstitutioner sågs som föredömen i de kretsar som ivrade för ett musikaliskt utbyte mellan Sverige och DDR, omvandlas i Åhléns artikel till ett negativt kapital. Vid denna tid fanns inte några bevis för Schönfelders Stasi-medverkan, utan Åhléns uppgifter byggde förmodligen på vad östtyska journalistkollegor meddelat honom. Stasi-rapporternas tillgängliggörande följdes som vi har sett av ett antal artiklar i *Svenska Dagbladet*. I Koskinens artikel är det inte bara Schönfelders samröre med Stasi och Hembergs och Åstrands kontakter med honom som visar på hur det symboliska kapitalet tappat i värde på grund av DDR:s fall, utan även uppfattningen att östtysk musikkultur hade lägre estetiskt värde. Den positiva bilden av DDR som det tyska musikkulturens bevarare är i dessa sammanhang ersatt av den negativa bilden av DDR som symbol för hur en totalitär stats kulturpolitik hämmar konstmusikens utveckling.

Men reaktionerna på Åhléns och Koskinens avslöjanden kan också förstås med hjälp av Bourdieus kapitalbegrepp. När de socialistiska systemen föll gjordes omtolkningar av de olika fälten och kapitalens värde förändrades. Mest märkbart var detta förstås i de tidigare öststaterna, men när DDR-arkiven öppnades och Schönfelders samarbete med Stasi uppdagades påverkade det också svenska förhållanden. Nu gällde det för tidigare aktörer inom KMA, som hade samarbetat med Schönfelder, att positionera sig. En strategi var här att förneka Schönfelders inblandning i Stasi, en annan att lyfta fram Sveriges politiska neutralitet under kalla kriget, exemplifierat av Hembergs betoning av att FST ville verka som en "brobyggare" när man samarbetade med både Västtyskland och DDR. Det sociala och kulturella kapital som de utpekade personerna hade erövrat under det kalla krigets tid beskrevs i artiklarna som en politisk belastning, så nu kunde det finnas anledning att positionera sig på nytt i en ny politisk kontext. En intressant fråga är varför anklagelserna om Schönfelders samarbete med Stasi inte togs på allvar när Åhlén yttrade

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

dem 1989. Svaret kan vi bara spekulera i. En förklaring kan vara att kunskapen om Stasis omfattande verksamhet ännu var bristfällig i Sverige. En annan förklaring kan vara att tilliten till den svenska staten vid denna tid fortfarande var ganska stark och att det ur ett sådant perspektiv var svårt att föreställa sig att en stat kunde kontrollera sina egna medborgare – och även andra länders – på ett så omfattande och ingående sätt som Stasi hade gjort. Men även poängterandet av egen okunskap kan förstås som ett försök att inta en ny position inom ett omorganiserat fält, där kontakter med östeuropeiska diktaturer under sovjettiden omtolkas utifrån en förändrad politisk kontext och börjar uppfattas som en belastning.

Referenser

Arkivkällor

- Archiv der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Berlin (BStU).
- Jönsson, U., 2018. Kommunikation mellan Ulf Jönsson/Riksarkivet och Petra Garberding om Schönfelders namn i SÄPO:s arkiv. [e-post] personlig kommunikation, 2 oktober 2018. Kungliga Musikaliska akademiens arkiv, Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm.
- Kungliga Operans repertoardatabas. <<http://arkivet.operan.se/repertoar/>> [2019-06-17].
- Svenska Dagbladets* digitala arkiv. <<https://www.svd.se/arkiv>> [2018-12-06].
- Zeitungsportal der DDR-Presse, databas vid Staatsbibliothek zu Berlin. <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/ddr-presse/?confirm_open_id=91b5af64656804cdc1a959568b7bbc4b86ebmeb&tn=nergnesoR++kirneH> [2018-12-06].

Tryckta källor

- Abraham, N., 2007. *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden: zur Public Diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der politischen Anerkennung 1972–1989*. Berlin: Lit Verlag.
- Almgren, B., 2009. *Inte bara Stasi...: relationer Sverige – DDR 1949–1990*. Stockholm: Carlsson.
- Bleek, W. och Mertens, L., 1994. *DDR-Dissertationen: Promotionspraxis und Geheimhaltung von Doktorarbeiten im SED-Staat*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Boeger, P. och Catrain, E., red., 2016. *Stasi in Dresden: die Geheimpolizei im DDR-Bezirk: Einblicke in das Stasi-Unterlagen-Archiv*. Berlin: Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen der Staatssicherheit der Deutschen Demokratischen Republik. Tillgänglig på: <<https://www.bstu.de>>.
- Bourdieu, P., 2015. *Praktische Vernunft: Theorie des Handelns*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Broady, D., 1998. Inledning: en verktygslåda i studier av fält. I: D. Broady, red., 1998. *Kulturens fält*. Göteborg: Daidalos. ss. 3–26.
- BStU, 2015. Abkürzungsverzeichnis: häufig verwendete Abkürzungen und Begriffe des Ministeriums für Staatssicherheit. BStU: Berlin.
- Bäumel, M., 1994. Kulturellt och politiskt mullvadsarbete. *Svenska Dagbladet*, 6 juni.
- Eklund, H., 1984. *Svenska Dagbladet*, 21 december.
- Gieseke, J., 2015. Was bedeutet es, ein Tschekest zu sein? I: D. Münkel, utg., 2015. *Staatssicherheit: ein Lesebuch zur DDR-Geheimpolizei*. Berlin: BStU. ss. 29–37.
- Hedin, A., 2005. "Ingenstans den minsta motvilja?" Den östtyska resekaderns besök i Sverige. I: A.-M. Köll, red., 2005. *Kommunismens ansikten*. Eslöv: Symposion. ss. 284–317.
- Hemberg, E. 1995a. Inget politiskt. *Svenska Dagbladet*, 9 januari.
- Hemberg, E. 1995b. Kopplingen gripen ur luften. *Svenska Dagbladet*, 14 januari.
- Hemberg, E. 1996. Endast få störs av textmaskinen. *Svenska Dagbladet*, 22 juli.

- Kopal, R., 2015. *Herbert von Karajan: musikethnologische Annäherung an einen "klassischen" Musikstar*. Berlin: Lit Verlag.
- Koskinen, S., 1995a. Stasiman var ofta i Sverige. *Svenska Dagbladet*, 9 januari.
- Koskinen, S., 1995b. Spionen som gick vilse i salongerna. *Svenska Dagbladet*, 9 januari.
- Koskinen, S., 1995c. Svar. *Svenska Dagbladet*, 14 januari.
- Linderoth, A., 2002. *Kampen för erkännande: DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*. Lund: Studia historica Lundensia.
- Münkel, D., utg. 2015. *Staatssicherheit: ein Lesebuch zur DDR-Geheimpolizei*. Berlin: BStU.
- Neues Deutschland, 1980. Kulturnotizen. *Neues Deutschland*, 26 juli.
- Neue Zeit, 1976. Gewinnung eines neuen Publikums. *Neue Zeit*, 1 december.
- Neue Zeit, 1977. Am Himmel skizzierte Lieder. *Neue Zeit*, 23 februari.
- Neue Zeit, 1978. Beliebte Orgelkonzerte. *Neue Zeit*, 11 november.
- Nyström, P. och Elmquist, A.-M., 1996. *Kungl. Musikaliska akademien: matrikel 1771–1995*. 2:a rev. och utök. uppl. Stockholm: Kungl. Musikaliska akademien.
- Schönfelder, G., 1972. *Die Musik der Peking-Oper*. Leipzig: Deutscher Verlag für Musik.
- Schönfelder, G. och Åstrand, H., 1984. *Prinzip Wahrheit, Prinzip Schönheit: Beiträge zur Ästhetik der neueren schwedischen Musik*. Stockholm: Kungl. Musikaliska akademien.
- Schönfelder, G., 1989. DDR-chef anser sig smutskastad i SvD. *Svenska Dagbladet*, 23 december.
- Skans, P. 1995. Ett sån't pajasspel. *Svenska Dagbladet*, 9 januari.
- Wolanik Boström, K., 2005. *Berättade liv, berättat Polen: en etnologisk studie av hur högutbildade polacker gestaltar identitet och samhälle*. Umeå: Institutionen för kultur och medier/Etnologi, Umeå universitet.
- Zur Weihen, D., 2005. "Ich versprach, mein Möglichstes zu tun": Komponisten im Blick des Ministeriums für Staatssicherheit. I: Tischer, M., red., 2005. *Musik in der DDR: Beiträge zu den Musikverhältnissen eines verschwundenen Staates*. Berlin: Verlag Ernst Kuhn. ss. 273–312.
- Åhlén, C.-G., 1989a. DDR-chefen som vände åter hem. *Svenska Dagbladet*, 2 december.
- Åhlén, C.-G., 1989b. Mitt påstående blir obesvarat. *Svenska Dagbladet*, 23 december.
- Åhlén, C.-G., 1994. Stasi-man favorit hos operachefen. *Svenska Dagbladet*, 6 juni.
- Åhlén, C.-G., 1996a. Kungliga Teatern ifrågasatt nationalscen: under Eskil Hembergs tid har sång på svenska slagits ut av originalspråk och textmaskin. *Svenska Dagbladet*, 20 juni.
- Åhlén, C.-G., 1996b. Chefens framförhållning binder upp efterträdarna till händer och fötter. *Svenska Dagbladet*, 22 juli.
- Åkerlund, A., 2010. *Mellan akademi och kulturpolitik: lektorat i svenska språket vid tyska universitet 1906–1945*. Uppsala: Studia historica Upsaliensia.
- Åstrand, H., 1995. Floskler och lögner, *Svenska Dagbladet*, 9 januari.

Förkortningar

BStU	Der Beauftragte für die Unterlagen des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR (<i>Stasiarchiv</i>)
DDR	Deutsche Demokratische Republik
FST	Föreningen Svenska Tonsättare
IM	Inofficiell medarbetare för Stasi
IMB	Inofficiell medarbetare för Stasi i syfte att övervaka och motarbeta DDR:s misstänkta fiender (<i>inoffizieller Mitarbeiter der Abwehr mit Feindverbindung bzw. zur unmittelbaren Bearbeitung im Verdacht der Feindtätigkeit stehenden Personen</i>)
IMS	Inofficiell medarbetare för Stasi med ett specifikt ansvarsområde (<i>inoffizieller Mitarbeiter zur Sicherungs- und Durchdringung eines Verantwortungsbereiches</i>)

"Jag ser till att bli uppfattad som en vanlig DDR-medborgare"

KMA	Kungl. Musikaliska akademien
MfS	DDR:s hemliga polis (<i>Ministerium für Staatssicherheit der DDR</i>), även förkortad Stasi
MTB	Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm
SED	Socialistiska enhetspartiet i DDR (<i>Sozialistische Einheitspartei Deutschlands</i>)
SvD	Svenska Dagbladet
Stasi	DDR:s hemliga polis (<i>Ministerium für Staatssicherheit der DDR</i>)
VKM	DDR:s förbund för tonsättare och musikutövare (<i>Verband der Komponisten und Musikwissenschaftler der DDR</i>)

Abstract

This article is a case study of the contacts between the music sector in Sweden and the GDR in the 1970s, 1980s and 1990s. The case is the activities of the East-German musicologist and music administrator Gerd Schönfelder (1936–2000) in Sweden at that time, and the debate that arose in the early 1990s when he was accused of having worked for the East German security service, Stasi. The purpose is to provide insight into how music-aesthetic and musicological aspects interacted with politics and ideology in the relations between Sweden and the GDR. In the early 1990s, the availability of material in the Stasi archive was still very limited, and so it was difficult to find out whether it was true that Schönfelder had worked for Stasi, what tasks he had received from the security service and what these tasks meant for his work with Swedish colleagues in the music field. In our article, we try to find answers to these questions by examining how Schönfelder established contact with the Swedish music sector, who were his closest partners in Sweden, and why they were of interest to him. Throughout, we explore Schönfelder's relationship to Stasi and his work as an "unofficial employee" for Stasi in Sweden. Finally, we offer a sociological perspective on Schönfelder's activities in Sweden and the GDR, using Pierre Bourdieu's concepts of field and capital.

Keywords

Gerd Schönfelder; Hans Åstrand; Eskil Hemberg; Per Skans; The Royal Swedish Academy of Music; musical relations GDR–Sweden; Stasi; unofficial employee; Pierre Bourdieu.

Författarna

Petra Garberding är docent i etnologi vid Södertörns högskola och verksam som lektor. Hennes forskningsintressen är bland annat musik och politik, musikhistoria, vetenskaps-historia och svensk-tyska relationer. För närvarande är hon projektledare för forskningsprojektet "Mellan öst och väst: ideologi, estetik och politik i musikrelationerna Sverige–

DDR 1949–1989" som finansieras av Östersjöstiftelsen vid Södertörns högskola och som hon genomför tillsammans med Henrik Rosengren och Ursula Geisler. Bland hennes tidigare publikationer finns doktorsavhandlingen *Musik och politik i skuggan av nazismen: Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna* (2007) och *Vetenskap mellan diktatur och demokrati: svensk och tysk folklivsforskning i skuggan av nazismen och kalla kriget* (2015).

Ursula Geisler är docent i musikvetenskap och sedan 2015 lektor i ämnet vid Linné-universitetet. 2001 disputerade hon vid Humboldt Universität zu Berlin på en avhandling om sang och nationell gemenskap i ett svenskt-tyskt perspektiv, *Gesang und nationale Gemeinschaft: zur kulturellen Konstruktion von schwedischem "folksång" und deutscher "Nationalhymne"*. Sedan dess har hon medverkat i forskningsprojekt som "Fruktan, fascination och frändskap: det svenska kulturlivets och vetenskapssamhällets relation till nazism och fascism 1930–1950" och det pågående "Mellan öst och väst: ideologi, estetik och politik i musikrelationerna Sverige–DDR 1949–1989". Vidare har hennes historiska intresse för sang och körsång i Europa lett till ett samarbete med Musikhögskolan i Malmö och Korcentrum Syd, och till initiativet till ett internationellt nätverk för korforskning.

Henrik Rosengren är docent i historia vid Lunds universitet och verksam som lektor. Hans forskningsområden omfattar musik och politik, antisemitism, biografiskrivande, exilproblematik och historiedidaktik. För tillfället arbetar han i forskningsprojektet "Mellan öst och väst: ideologi, estetik och politik i musikrelationerna Sverige–DDR 1949–1989". Bland tidigare publikationer kan nämnas doktorsavhandlingen *"Judarnas Wagner"* (2007, om tonsättaren Moses Pergament), *Med livet som insats* (2007, om biografiskrivande – medredaktör tillsammans med Johan ostling), *Musik, makt och helig dårskap* (2007, om Sjostakovitj – medredaktör tillsammans med Ursula Geisler), *"Min tid skall komma"* (2011, om Gustav Mahler – medredaktör tillsammans med Ursula Geisler), *Från tysk höst till tysk vår* (2014, om tysk-judisk musikexil i Sverige, i tysk översättning 2016). åren 2014–17 var han huvudredaktör för *Scandia: tidskrift för historisk forskning*.